لێکۆڵینەوەیەک
لەسەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی
باشووری کوردستان

هاورێ باخەوان

نێوی پەڕتووک: لێکۆڵینەوەیەک لەسەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی باشووری کوردستان

نووسینی: هاوڕێ باخەوان
بابەت: مێژوویی

چاپی: یەکەم 1994 هۆڵندا – خرۆنینگن
جۆری چاپ: تایپڕایتەر و کۆپی

چاپی دووەم: زیادکراو و پوختکراو
تایپ: محەمەد زریان
هەڵەچن: زریان سەرچناری
پێداچوونەوەی بابەتی: هاوڕێ باخەوان
خاڵبەندی و پێداچوونەوەی زمانەوانی: ڕێبوار جەمال سەگرمە
نەخشەسازی بەرگ و ناوەڕۆک: پەیام ئەحمەد
قەبارەی کتێب: A5
ژمارەی لاپەڕە: ٨٠
تیراژ: ٥٠٠ دانە
ساڵی چاپ: ٢٠٢٣
شوێنی چاپ: سلێمانی، چاپخانەی یاد

لە بەڕێوەبەرێتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٣٨٧)ی ساڵی ٢٠٢٣ی پێدراوە
مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە

ناوەرۆک

پێشەکی 5
بەشی یەکەم 8
کورتەیەکی مێژوویی 8
بەشی دووەم 13
دەربارەی هەردوو جەنگەکەی کەنداو 13
بەشی سێیەم 17
ڕاپەڕینەکەی ئێراق و قۆناغی نائومێدی 17
بەشی چوارەم 20
ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان 20
بەشی پێنجەم 24
پەیوەندی ڕاپەڕینەکەی ئێراق بە باشووری کوردستانەوە 24
ئاکام و کاریگەرێتییەکانیان لەسەر یەکتری 24
بەشی شەشەم 25
هۆیەکانی سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکە 25
بەشی حەوتەم 34
مەرگەساتی ئاوارەکان 34
بەشی هەشتەم 37
ئەو ئەزموون و پەندانەی کە دەتوانین لە ڕاپەڕینەکەوەری بگرین 37
ئەنجام 40

پێشەکی

ڕووناکبیرانی کورد، ڕەخنەی ئەوە لە باووباپیرانیان دەگرن کە بۆچی کورد تائێستا مێژوویەکی نووسراوەی تەواو و گشتگری نییە، لەگەڵ ئەوەشدا چەندین کێشەی مێژوویی سەبارەت بە کورد و کوردایەتی لەم سەدەی بیستەمەدا هەستپێ دەکەین و هاوکاتیشە لەگەڵ ژیان و تەمەنی ئەو ڕووناکبیرانەدا بەبێ ئەوەی چارەسەر و لێکۆڵینەوەیەکی لێوەکرابن.
ئەو ڕووناکبیرانە هەروەکوو چۆن مافی ئەو ڕەخنە و گازندانە بەخۆیان دەدەن، دەربارەی گرێکوێرە مێژووییەکانی وەک بەکر سدقی و ڕەمزی نافیع و پەیوەندیی نێوان کورد و سۆڤیەت و ڕوخانی کۆماری دیموکراتیکی کوردستان و هەرەسەکەی شۆڕشی ئەیلولی مەزن و کارەساتی هەکاری و... هتد، پێویستە هەمان مافیش بە نەوەکانیان ڕەوا ببینن دەربارەی ڕووداوە مێژووییەکانی ئەمڕۆمان.
ڕاپەڕینەکەی بەهاری ساڵی 1991ی باشووری کوردستانیش هیچ گرنگییەکی لەوڕووداوە مێژووییانەی تر کەمترنییە و دەبێت ئەوپەڕی مافی خۆی بدرێتی و هەوڵی لێکۆڵینەوە و قسەوباسی لەسەر بدرێ و نەوەکوو هەندێک لایەنی بشاردرێتەوە و لە پاشەڕۆژدا وەکو کەلێنێک لە مێژووی نەتەوەکەماندا بمێنێتەوە.
ئەو ڕاپەڕینە مەزنە شایەنی چەندین لێکۆڵینەوەی مێژووییانەی شایستە و چڕوپڕە، بەڵام من لێرەدا بە کورتە لێکۆڵینەوەیەک لەسەری دەدوێم. بەم شێوەیەش باسەکەم دابەشکردووە:

بەشی یەکەم: بریتییە لە کورتەیەکی مێژوویی، کە تێیدا باسی بەربەرەکانێی داگیرکەرانم تێداکردووە لەسەر خاکی کوردستان، هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە تاوەکو هەڵگیرسانی ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991، هەروەها هەڵوێستی کوردستانییە کۆنەکان و کوردم بەرانبەر ئەو داگیرکارییانە خستۆتە ڕوو و بەکورتی باسم کردووە. چوونکە ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی باشووری کوردستان درێژەپێدان و بەردەوامیی هەموو ئەو شۆڕش و ڕاپەڕینانەن کە بەدرێژایی مێژوو دژی داگیرکەرانی کوردستان سەریان هەڵداوە.

بەشی دووەم: باسی هەردوو جەنگەکەی کەنداو و کاریگەرێتیی ئەو جەنگانە لەسەر سیاسەتی نێودەوڵەتی و ناوچەکەم بەتایبەتی کردووە.

بەشی سێیەم: لێکۆڵینەوەیەکی کورتە دەربارەی ڕاپەڕینەکەی ئێراق و هۆیەکانی هەڵگیرسانی، هەروەها باسی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کوردم لە ساڵەکانی نێوان 1988 و 1991 داکردووە و نێوم لێناوە (قۆناغی نائومێدی).

بەشی چوارەم: لەم بەشەدا هاتوومەتە سەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی باشووری کوردستان و بە (ڕاپەڕینی ڕاپەڕینەکان) لە مێژوودا نێوم بردووە و سرووشتە تایبەتییەکانی تێداڕوون کراوەتەوە.

بەشی پێنجەم: کە تێیدا پەیوەندیی ڕاپەڕینەکەی ئێراق، بە ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستانەوە ڕوونکراوەتەوە، پاشان هاتوومەتە سەر ئاکامی ڕاپەڕینەکەی ئێراق و کاریگەرێتییەکانی لەسەر ڕاپەڕینەکەی کوردستان.

بەشی شەشەم: لێرەدا هۆیەکانی سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستانم ڕوونکردووەتەوە کە کردومەتە دوو بەش، یەکەمیان هۆیە نێودەوڵەتییەکان یاخود (دەرەکییەکان)، دووەمییان هۆیە نێوخۆییەکان واتە (کوردستانی و تارادەیەک ئێراقی).

بەشی حەوتەم: لە مەرگەساتی ئاوارەکان دواوم و سوودی ئەو ڕەوەی ئاوارەکانیشم بۆ سەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد خستووەتە ڕوو.

بەشی هەشتەم: کە تێیدا ئەو ئەزموون و پەندانەی کە ئێمەی کورد دەتوانین لە ڕاپەڕینەکە وەری بگرین دەستنیشانم کردووە.

پاشان لە ژێر نێوی (ئەنجام)دا بەچەند خاڵێک تەواوی ئەنجامە بە دەست هێنراوەکانی نووسینەکەمم وەک زیاتر ڕوونکردنەوەیەکی باسەکە خستوەتە بەرچاو.
لەکۆتاییدا دەڵێم کە ئەم نووسینە، لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە و بێ سەرچاوەیە، بەدەرنییە لە کەموکووڕی، ڕاپەڕینی ڕاپەڕینەکان پێویستە زۆر چاکتر و باشتری لەسەر بنووسرێت، هیوادارم لە پاشەڕۆژدا ئەمەمان بۆ بێتە دی و لێرەدا جێی خۆیەتی کە بڵێم:
ئەم لێکۆڵینەوەیەم بەشێوەی سیمینار لە ڕۆژی 20-07-1991 دا لە کوردستان بۆ بەشداربووانێکی زۆر لە پێشمەرگە قارەمانەکان و ڕووناکبیران و جەماوەری شاری ڕواندوز پێشکەش کردووە کە لەنێو کۆمەڵانی خەڵکی تێکۆشەر و شۆڕشگێری کوردستاندا شانازی یەکەمین لێکۆڵینەوەی پێبڕاوە لەسەر ڕاپەڕینەکە.
هەروەها زۆر بەپێویستی دەزانم کە ڕێز و سوپاسی زۆر ئاراستەی هەموو ئەندامانی کۆمەڵەی هونەرەجوانەکانی کورد بەشی ڕواندوز بکەم، کە بەدڵسۆزییەکی زۆرەوە یارمەتییان دام لە ڕێکخستن و باش بەڕێوەچوونی سیمینارەکە، جگە لەوانیش دەبێت سوپاسی زۆری ئەو هاوبیر و هەڤاڵانە بکەم کە بەشێوەیەک لەشێوەکان بەشداربوون لەسەرکەوتنی سیمینارەکەدا.
هەروەها هەمان ئەم لێکۆڵینەوەیە لە شاری ئەمستەردام لە ڕۆژی 07-03-1993 وەک دووەمین ساڵڕۆژی ڕاپەڕینەکە بەشێوەی سیمینار بۆ چەند کوردێکی دانیشتووی هۆڵندا پێشکەشکرا، کە سیمینارەکە لەلایەن یانەی کوردیی میدییای ئەوکاتە ئامادەکرا.. سوپاسیان دەکەم.

خرۆنینگن-هۆڵندا
1994-10-10

بەشی یەکەم

کورتەیەکی مێژوویی

ناوچەی خۆرهەڵاتی نزیک، هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە سەرچاوەی ململانێ و جەنگ و ئاژاوە بووە، زۆربەی ئەو نەتەوانەی کە لەم ناوچەیەدا ژیاون، هەمیشە ویستویانە لەسەر حیسابی خاک و ئاو و بەرژەوەندی نەتەوەکانی تر مەودای دەستەڵات و سیاسەتی خۆیان فراوان بکەن.
سۆمەرییەکان وەک دەوڵەتێکی بەهێز و خاوەن شارستانی هەمیشە ویستویانە پەرە بە دەوڵەت و خاک و ئاوی خۆیان بدەن، گۆتییەکان و کاشییەکانیش کە دوو ڕەگەزی کۆنی کوردستانن، بۆ چەندین سەدە لە پێناوی بەرژەوەندییە سیاسی و سەربازی و ئایینییەکانی خۆیاندا، دەستیان بەسەر وڵاتی میسۆپۆتامیادا گرتووە.
پاش ئەوانیش سامییەکان لە هەزارەی سێیەمی پێش زاییندا، هاتونەتە ناوچەکە و ئەوانیش دەوڵەتە یەک لە دواییەکەکانی خۆیانیان دامەزراندوە و کەم تا زۆر لەژێر نێوی ئەکەدی و بابلی و ئاشووریدا هەوڵی فراوانخوازییان داوە و یەکەم خاڵی ئەم فراوانخوازیەی ئەوانیش کوردستانبووە، ئیلامییەکانیش لە هەرە باشووری کوردستاندا وەک دەوڵەتێکی بەهێز هەمیشە لەگەڵ سۆمەرییەکان و دەوڵەتە سامییەکاندا ناتەبابوون و لە جەنگدابوون.
پاش ئەوانیش لە ناوچەکانی باکوور و خۆرهەڵاتی کوردستاندا، دەوڵەتی میدیا وەک گەورەترین ئیمپراتۆر لە ناوچەکەدا و لەپێناوی بەرژەوەندیی خۆیاندا کەوتونەتە فراوانکردنی سنووری دەستەڵاتیان، بەڕادەیەک کە کار گەیشتە ئەوەی بتوانن لە 612ی پێش زاییندا، بەهێزترین ئیمپراتۆریەتی ناوچەکە بڕوخێنن کە ئەویش ئیمپراتۆریەتی ئاشوورییەکان بوو و نەینەوای پایتەختیان داگیر و خاپوورکرد.
ئینجا فارسە ئەخمینییەکان وەک هێزێکی گەورە، لە ناوچەکەدا پەیدابوون و لە پێناوی دەستەڵات و فراوانخوازیدا کەوتنە داگیرکردنی زۆربەی ناوچەکانی خۆرهەڵاتی نزیک، ئیمپراتۆریەتی ڕۆماش ئەم کارەی بەدژی بەرژەوەندییەکانی خۆی دەزانی لەخۆرهەڵاتدا، بۆیە کەوتە بەربەرەکانێیان و توانی تەواوی ناوچەکانیان لەژێر دەست دەربکەن و کۆنترۆڵی بکەن، ئەوەی شایانی باسە گەورەترین جەنگی نێوان ئەو دوو ئیمپراتۆریەتە مەزنە لە نزیک شاری هەولێری ئەمڕۆدا ڕوویدا کە تێیدا ئەسکەندەری مەکدۆنی سەرلەشکری ڕۆم سەرکەوت بەسەر کۆرشی فارسیدا. ئەم دوو هێزە واتە ئیمپراتۆریەتی ئێران و ڕۆمەکان تاوەکوو سەردەمی بڵاوبوونەوەی ئیسلام هەر لە بەربەرەکانی و جەنگ و کوشتاردابوون، لەسەر فراوانکردنی دەستەڵاتی خۆیان لە ناوچەکەدا.
لە سەدەی شەشەمی زایینەوە عەرەبەکانیش لەژێر پەردەی بڵاوکردنەوەی ئایینی ئیسلامدا پۆستەپۆستە لە دوورگەکەیان دەهاتنە دەرەوە و کەوتنە فراوانکردنی دەستەڵاتیان و داگیرکردنی زۆربەی ناوچەکانی خۆرهەڵاتی نزیک، پاشان بەویشەوە نەوەستان تاوەکوو گەیشتنە دەوروبەری هندستان لە خۆرهەڵات وڵاتی ئیسپانیا لە خۆراوای باشووری ئەوروپا، کوردستانیش وەک زۆربەی زۆری ئەو وڵاتانە لە دوای

جەنگی قادسییەوە لە 637ی زدا کەوتە ژێر دەستی عەرەبە موسڵمانەکانەوە، لە سەردەمی دەوڵەتی ئەمەویی و (661-750)ز. عەبباسییەکانیشدا (750-1258)ز. ئەم ژێردەستەییە هەر بەردەوام بوو، تاوەکوو هێرشی مەگۆلەکان لە ساڵی 1258ز. دا کە توانییان دەوڵەتی عەبباسیی ئیسلامی بڕوخێنن و بەغدای پایتەختیشیان کاولبکەن.
لە سەدە نوێیەکاندا تورکەکان بەهۆی (عوسمان ئالتوغرۆڵەوە) توانییان ئیمپراتۆریەتێکی بەهێز درووستبکەن و لەژێر پەردەی فرۆفێڵی سیاسەت و خەلافەتبازییەوە زۆربەی نەتەوە بەموسڵمانکراوەکانی پاشماوەی دەوڵەتی عەبباسییان خستە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە.
ئەم داگیرکردنەی تورکە عوسمانلییەکان تا سەرەتای سەدەی بیستەم درێژەی کێشا، لەم سەدەیەدا ئیمپریالیستی خۆراوا بەهۆی شوێنی گرنگ و ستراتیژی ئەم ناوچەیەوە، کەوتە داگیرکردنی زۆربەی ناوچەکانی، بەتایبەتی دوای دۆزینەوەی شاردراوەی دەریایەکی نەوت لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا.
بەهۆی هەڵگیرسانی جەنگی جیهانیی یەکەمەوە دەوڵەتی عوسمانی بەیەکجاری شوێنەواری نەماو تەواوی داگیرکاریەکانیشی (المستعمرات) کەوتە ژێر چنگی دەوڵەتە هاوپەیمانەکانەوە، داگیرکردنی ئەم ناوچانە و دەرهێنانیان لەژێر چنگی پیاوە نەخۆشەکەی تورکدا و ململانێی زێڕی ڕەشی ناوچەکە هۆیەکی گرنگ بوو بۆ هەڵگیرساندنی جەنگی جیهانیی یەکەم.
پاش تەواوبوونی جەنگ، تەواوی ئەو ناوچانە بەسەر بەریتانیا و فەرەنسادا دابەشکرا و بەبیانووی مساندات و سەرپەرشتیی ئەو دەوڵەتانەوە، درێژەیان بە داگیرکردنەکەیاندا و بەهۆی بەندەکان کۆمەڵەی گەلانەوە ڕەوایەتییەکیشیان بەو کارەی خۆیاندا.
تەنها بەریتانیا لەژێر نێوی کۆمەڵەی کۆمۆنوێلسدا، دەیان وڵاتی خستە ژێر دەستی خۆیەوە و بەڕەسمی دەمڕاستیانبوو.
لەدوای جەنگی جیهانیی یەکەمەوە، دوو زلهێزی گەورە لەجیهاندا سەریان هەڵدا کە ئەوانیش وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ڕابەری بلۆکی خۆراوا و یەکێتیی سۆڤیەتە کە ڕابەرایەتیی بلۆکی دەوڵەتە بەناو سۆشیالیستەکانی دەکرد. ئەم دوو زلهێزە هەر لە سەرەتای درووستبوونیانەوە، کەوتنە ململانێ لەسەر بەرژەوەندییەکانی خۆیان و هەریەک دەیویست لە ناوچەکانی خۆرهەڵاتی نزیکدا، دەستی هەبێت و بەرژەوەندییەکانی خۆی تێدابپارێزێت. ململانێی ئەم دەوڵەتانە لە فەرهەنگی سیاسیدا ناسراوە بە (جەنگی سارد).
دووبەرەکیی دەوڵەتان و پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان بووە هۆی هەڵگیرسانی جەنگێکی ماڵوێرانکەری تری جیهانی کە ئەویش جەنگی جیهانیی دووەم بوو.
پاش تەواوبوونی ئەو جەنگە و هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەی گەلان وەک ڕێکخراوێکی جیهانی، لەبەر ئەوەی نەیتوانی دەوڵەتان ناچاربکات بۆ هەڵنەگیرسانی جەنگێکی تری جیهانی، لە ساڵی 1945دا ڕێکخراوێکی نوێی جیهانی بەنێوی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان دامەزرا و هاتە نێوکۆمەڵی نێودەوڵەتییەوە. هەرچەندە تاوەکوو ئێستا نەیتوانیوە ململانێی نێودەوڵەتی چارەسەربکات و لەسەرەتای دامەزراندنی ئەو ڕێکخراوەشەوە چەندین جەنگی ماڵوێرانکەر لەنێو دەوڵەتاندا ڕوویداوە، بێ ئەوەی ئەو ڕێکخراوە بتوانێ ڕۆڵی ڕاستەقینەی خۆی ببینێ کە ئەویش پارێزگاریی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتییە،

وەک لە یەکێک لە مادەکانی بڕوانامەکەیدا ئاماژەی بۆ کراوە، جگە لەو جەنگانەی کە لە بەرژەوەندی زلهێزەکانی جیهاندا بوون.
(کوردستان) وڵاتێکە کە هەڵکەوتەی جوگرافیایی دەکەوێتە خۆرهەڵاتی نزیکەوە و بازنەیەکی پەیوەندی و ستراتیژی نێوان چەندین دەوڵەتە، هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە دراوسێکانی هەوڵی داگیرکردنیان داوە و ویستویانە لەسەر حیسابی کوردستان پەرە بە خاک و ئاوی خۆیان بدەن، ئەکەدییەکان و بابلییە سامییەکان زۆر جار هەوڵی داگیرکردنی چیاکانی کوردستانیان داوە، تاوەکوو بتوانن بۆ کەرەستە جەنگییەکانیان کانزای پێویست بەدەست بهێنن، پاش ئەوانیش ئاشوورییە سامییەکان بۆ چەندین جار و بە درێژایی مێژووی فەرمانڕەواییان، هەوڵی داگیرکردنی سەرتاسەری چیاکانی کوردستانیان داوە.
لە دوای ڕوخانی دەوڵەتی (مادە)وە، کورد بە هۆی بارودۆخی مێژوویی تایبەتی خۆیەوە و بەحوکمی ئەوەی کەوتۆتە نێوان چەند هێزێکی دژبەیەکی گەورەوە، هەمیشە مەیدانی ڕمبازی و جەنگ و شەڕوشۆڕ بووە و نەیتوانیوە کیانێکی سەربەخۆی سەرتاسەری لە کوردستاندا بەدی بهێنێت.
زۆربەی ئەو جەنگانەی کە لەنێوان ئیمپراتۆریەتی ئێرانی و ڕۆمانی لە کوردستاندا ڕوویداوە، ئەوپەڕی ماڵوێرانی و سەرگەردانی لە کوردستاندا پێکهێناوە.
لەپاش لەنێوچوونی دەستەڵاتی ڕۆمەکان و فارسەکان، عەرەبە موسڵمانەکان بۆ چەند سەدەیەک کوردستانیان داگیرکردووە، پاشانیش تورکەکان هاتوونەتە ناوچەکە و ئەوانیش کەم تا زۆر کوشتن و بڕینی خۆیانیان کردووە لە سەرەتای درووستبوونی ململانێی نێوان توورکە عوسمانییەکان و فارسە سەفەوییەکان لە سەدەکانی نێوەڕاستدا و پاش ئەوانیش قاجارییەکان، دیسانەوە کوردستان بووەوە مەیدانی ڕمبازی و جەنگیی ئەو دوو هێزە گەورەیە، تا وای لێهات هەریەکە لەلایەکەوە بەشێکی کوردستان داگیربکات و لەدەست میرنشینە کوردەکانی بهێنێتە دەرەوە و کورد وەک سوپەرێکی سەربازی و مرۆیی بەکاربهێنن. گەورەترین جەنگ کە لە نێوان ئەو دوو هێزەدا ڕوویدابێت جەنگی چاڵدیرانی (1514ز.) کە تێیدا کوردستان بۆ ماوەیەکی زۆر کرایە دووکەرتەوە و ئەو هێڵەی کە بەنێو چاوانی کورد هاتبوو، بووە سنووری ئەو دووهێزە گەورەیە.
ئاکامی ئەو جەنگە وەنەبێت ملی ژێردەستەیی بە کورد نەویکردبێت، بەڵکوو بێ وچان دژی وەستاوەتەوە. دووبەرەکیی ئەو دوو هێزە تەنها بە جەنگی چاڵدێرانی (1514ز.) کۆتایی نەهات، بەڵکوو لە زۆر شوێن و کاتی جیاوازدا دەیاندا بەیەکدا و هەرجارێکیش گەورەترین وێرانکاری و سەرگەردانییان بۆ کوردستان بەئەنجام دەدا و تەنانەت خودی کوردیشیان کردە دوو بەشەوە و هەریەکە لەلای خۆیەوە لەدژی ئەوی تردا بەکاری دەهێنا. ئەم دووبەرەکی و ئاژاوەیەی نێوان فارس و تورک بووە هۆی ئەوەی کە هەوڵبدەن بەشێوەیەکی ئاشتییانە کۆتایی پێبهێنن، چوونکە جەنگی ئەوان لەگەڵ یەکدا جەنگێکی بێ هوودە بوو، بۆیە لە ساڵی1639ز. هەردوولا ڕێکەوتننامەی (زەهاو)ی شومیان مۆرکرد و تێیدا بەڕەسمی خاکی کوردستانیان کرد بە دوو بەش و خستیانە سەر سنووری نارەوای ئیمپراتۆرییەتەکانی خۆیان.
هەروەها ڕێکەوتننامەی (ئەرزڕۆم) لە ساڵی1847ز.دا کە بەپێی ئەوە هێندێک ناوچەی کوردستان خرایە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ئەو ڕێکەوتننامانە نەیانتوانی بەرژەوەندییە گڵاوەکانی ئەو دوو هێزە

دابینبکات، بۆیە بەماوەیەکی کورت کەوتنەوە شەڕوشۆڕ و فراوان خوازی لەسەر حسابی خاک و ئاوی کورد.
ئەم دووبەرەکییەی نێوان فارس و تورک لەسەر خاکی کوردستان تا سەرەتای سەدەی بیستەم درێژەی کێشا، پاشان بەهۆی جەنگی جیهانی یەکەمەوە، جارێکی تر کوردستان دابەشکرایەوە و لە جیاتی دوو بەش، کرایە پێنج بەش و بەهۆی ڕێکەوتننامە جیهانییەکانەوە، ئەو دابەشکردنە ڕەوایەتییەکیشی پێدرا.
کورد بەرانبەر ئەم هەموو داگیرکردن و کوشتن و بڕین وێرانکارییە دەستەوئەژنۆ دانەنیشتووە و هەمیشە درێژەی بە خەبات و تێکۆشانی خۆی داوە، گۆتییەکان و کاشییەکان چەندین دژەهێرشیان کردووەتە سەر نەتەوە سامییەکان و لە خاکی خۆیاندا کردویاننەتە دەرەوە، پاشانیش لە ئەنجامی ئەو هەموو هێرشانەی ئاشوورییەکان بۆسەر ماد و خاکی کوردستان، مادەکان ناچار بوون دژەهێرشیکی ئەوتۆ بکەنە سەریان کە بەیەکجاری نێوی ئاشوور لە مێژوودا بسڕنەوە.
عەرەبەکانیش لەکاتی بڵاوکردنەوەی ئاینی ئیسلام و داگیرکردنی کوردستاندا، بەرهەڵستییەکی زۆر بەهێزکراون، بەڵام لە دواییدا و بەرەبەرە بوونەتە موسڵمان و پاشان بەشێک لە دەوڵەتی ئیسلامی و ئنجا توانیویانە بەهۆی چەند دەوڵەتۆکەی گچکە و میرنشینەوە سەربەستیی خۆیان بپارێزن. لە سەدە نوێیەکاندا هەرچەندە کورد کەوتبووە نێو دوو زلهێزی وەک سەفەوی و عوسمانلییەوە بەڵام هەر بەتەواوەتی ملی بۆ نەداون و درێژەیان بە خەباتی خۆیانداوە و چەندین میرنشینی سەربەستیان تێدا درووستبووە لەژێر ڕکێفی هیچ لایەکیاندا نەبوون.
لە سەدەی نۆزدەیەمەوە خەباتی کورد شێوەیەکی تری بە خۆوە گرت، بە هۆی بڵاوبوونەوەی بیر و بزووتنەوەی کوردایەتییەوە، چەندین ناوچەی جیاجیای کوردستان شۆڕشی ڕزگاریی تێدا بەرپابوو. شۆڕشەکانی ساڵی 1886زایینی باکووری کوردستان و شێخ مەحموودی نەمر و بزووتنەوەکانی بارزان و شۆڕشەکانی ئاراڕات و کۆماری دیموکراتیکی کوردستان و شۆڕشی ئەیلولی مەزن باشترین نموونەی بزووتنەوەی کوردایەتیین لەم دوو سەدەیەی دواییدا.
لە سەدەی بیستەمدا دەوڵەتە داگیرکارەکانی کوردستان، هەمیشە هەوڵی زێتر داگیرکردنی بستێکی تری خاکی کوردیانداوە، بۆ نموونە کێشە بەنێوبانگەکەی موسڵ کە زۆربەی خاکی باشووری کوردستان دەگرێتەوە، لە سەردەمی تورکە کەمالییەکانەوە تاوەکوو ئێستا جێی ململانێی هەردوو دەوڵەتی ئێراق و تورکیا بووە.
کورد نەتەوەیەکی کەمدەست و بێپشتە، هیچ شۆڕشێکی لەلایەن هێزیکی نێودەوڵەتییەوە پشتگیریی لێ نەکراوە، ئەگەرلێیشی کرابێت ئەوە تاسەر نەبووە، لە سەرەتای سەدەی بیستداکە سەدەی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی ڕێکوپێکە (المجتمع الدولي المنظم) هیچ هەوڵێکی نێودەوڵەتی بۆ کورد نەدراوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بە هۆی بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیانەوە دژیشی وێستاونەتەوە، بۆیە دەوڵەتە داگیرکارەکانی کوردستان بە ئارەزووی خۆیان چییان ویستبێت لە کوردستاندا کردویانە.
فاشیسترین و دڕندەترین ئەو داگیرکەرانە بەعیسییەکانبووە، کە لە فەرهەنگی سیاسی دا ناوێک یاخود زاراوەیەکی تێدانییە کە پڕ بە پێستیان بێت.
ئەم ڕژێمە لە سەرەتای شەستەکانەوە بەشێوەیەکی ناڕەوا دەستەڵاتی خۆیان سەپاند بەسەر ئێراقدا و بەدڕندەترین شێوە کەوتنە گیانی کورد و شۆڕشە پیرۆزەکەی ئەیلوول، ڕۆژی 9ی حوزەیرانی 1963

گەورەترین تاوانە بەنێوچاوانی بەعسییەکانەوە. پاش لێکەوتنیان و حوکم گرتنەوە دەستیان لە ساڵی 1968 دا بەهەمان شێوە درێژەیان بە تاوانەکانی خۆیان دایەوە، دوای قۆناغی گفتوگۆی 1970بۆ1974 شۆڕشی کورد دیسانەوە درێژەی بە خەباتی خۆیدایەوە و سەرکەوتنێکی زۆر مەزنیشی بە دەست هێنا، چوونکە چەند هێزێکی نێودەوڵەتی پشتگیرییان دەکرد، بەڵام لە بەرئەوەی مانەوە و بەردەوامیی ئەو شۆڕشە چیتر هاوجووت نەبوو لەگەڵ بەرژەوەندییەکانیاندا، پشتیان تێکرد و ئەنجامەکەشی بە ڕێکەوتننامە شومەکەی ئەلجەزایر لە 6ی مارتی 1975کوتایی هات و شۆڕشەکەی باشووری کوردستانیان بەو ئەنجامە تاڵە گەیاند کە لای هەمووان ئاشکرایە.
لەپاش هەرەسەکەی شۆڕشی کوردستان لە ساڵی 1975، مەفرەزە سەرەتاییەکانی پێشمەرگەی کورد بۆ جارێکی تر لە قۆناغی بزووتنەوەی فرە حیزبی داکەوتنەوە دژایەتیی داگیرکەر و سەر لە نوێ درێژەیان بە کاروانی خەباتی کوردایەتی دایەوە.
لێرەدا پێویستە ئەوەش بڵێم کە ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی باشووری کوردستان، درێژەپێدان و بەردەوامیی هەموو ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشانەیە کە بە درێژایی مێژوو دژی کۆلۆنیالیستەکانی کوردستان سەریان هەڵداوە. هەر بۆیە ئەم کورتە باسە کە بووە بە بەشی یەکەمی لێکۆڵینەوەکە ڕاستەوخۆ لە پێداوستیی خودی بابەتەکەوە سەرچاوەی گرتووە.

بەشی دووەم

دەربارەی هەردوو جەنگەکەی کەنداو

لە ساڵی 1979دا شۆڕشی گەلانی ئێران توانی یەکێک لە گەورەترین هێزەکانی ناوچەکە کە دەوڵەتی پاشانشینی ئێران بوو سەرەونگوون بکات و موسڵمانە شیعەکانیش توانییان ئەو پاشاگەردانییەی ئەوکاتەی ئێران بە جێگیرکردنی دەستەڵاتی سیاسیی خۆیان پڕبکەنەوە، کۆماری ئیسلامی هەرلە سەرەتای دامەزراندنییەوە کەوتە دژایەتیکردنی بەعس هەڵبەتە بەعسیش هەر بەوشێوەیە دژایەتی بگرە خراپتریش و ئێران بەهۆی سیاسەتی ناردنە دەرەوەی شۆڕش و (تصدير الثورة) شوێنە پیرۆزەکانی شیعە و تابوری پێنجەمییەوە، ئێراقیش بەهۆی بەدەستهێنانەوەی ئەو زەوییانەی کە لە سەرکوتکردنی شۆڕشی کورد بەخشیبوونی و هەروەها ویستی فراوانخوازیی بەعس و جگە لەوەی کە ڕژێمی نوێی ئێرانی بە لاواز دەزانیی و هەروەها بەهانەی داواکردنەوەی ئەو سێ دوورگە عەرەبییەی کە شای ئێران لە 1971دا داگیریکردبوو کە ئەوانیش (هەردوو تەنبی گەورە و بچووک و ئەبوموسا) بوون، هەروەها دەوڵەتانی خۆراواش لەبەر بەرژەوەندییەکانی خۆیان ئاگری دووبەرەکیی نێوان ئەم دوو دەوڵەتەیان خۆش دەکرد.
ئەم دوو لایەنە دژبەیەکە لە ساڵی 1980دا کەوتنە جەنگێکی پر کارەساتی گەورەوە، بەڕادەیەک ئەوپەڕی هێز و توانای خۆیانیان بەکاردەهێنا، جۆرەها چەکی ڕەشەکوژ و ڕێپێنەدراوی نێودەوڵەتییان بەکاردەهێنا، کوردستانیش لەم جەنگە و لەم چەکانە بێبەش نەبوو بەشێکی زۆری جەنگەکە کەوتبووە کوردستانەوە و دەیان شارۆچکە و سەدان گوند کەوتنەبەر شاڵاوی دژەهێرشی بەرەکانی جەنگ و خەڵکێکی زۆری کورد ماڵوێران و سەرگەردانبوون، کارەساتی هەڵەبجەی خوێناوی یەکێکە لە قوربانییەکانی ئەو جەنگە و لە ماوەی چەند ساتێک هەزاران زارۆ و لاو و پیری کورد بە گازی کیمیایی و خەردەلی بەعسییان شەهید و کەنەفت و ئاوارەی ناوچەکانی دەوروبەربوون، هەرچەندە، ئەگەر ئەو جەنگەش نەبوایە ڕەفتاری بەعس هەر بەو شێوەیە دەبوو لە کوردستاندا، بەڵام جەنگەکەش کاریگەرێتی خۆی هەبوو لە خراپتربوونی ڕەفتارەکانی بەعس لە کوردستاندا تاوەکوو بتوانێت هەرچی چۆنێک بێت بارودۆخی ناوخۆیی خۆی بپارێزێت.
کۆمەڵی نێودەوڵەتی بەهۆی بەرژەوەندیی خۆیانەوە هەمیشە هەوڵی بەرانبەریی جەنگەکەیان دەدا، بەڵام سەدام و بەعسییەکان هەر لە سەرەتای جەنگەکەوە پەرەیان بە پیشەسازییە سەربازییەکانیاندا و بەشێکی گەورەی سامانی نەوتی کورد و ئێراق و بۆدجەی دەوڵەتیان بۆ تەرخان کرد.
دەزگای (التصنيع العسكري) بەهۆی هێنانی کەرەستە و پسپۆڕی شارەزای سەربازییەوە توانی پێشکەوتنێکی گەورە بەدەست بهێنێت، جگە لە دامەزرانی کارگەی دروستکردنی گازی کیمیایی بەهەموو جۆرەکانییەوە، هەروەها کڕینی نوێترین دەزگای سەربازی ئەلەکترۆنی و مووشەکی دوورهاوێژ و جۆرەها چەکی فرەکوژ و ڕەش بکوژی پێشکەوتووی تر.

ڕژێمی بەعس بۆ زێترپەرەپێدانی دەزگای (التصنيع العسكري) کەوتە بەر بەکارهێنانی هێندێک هەوڵی ناڕەوا و نامرۆڤانە وەکوو مامەڵەی قاچاخچییە نێودەوڵەتییەکان و دزینی بەرنامە و کەرستەی سەربازیی ئاڵۆز و فڕاندنی پسپۆرە سەربازییەکان.
جەنگ درێژەی کێشا و دوا بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ وەستاندنی بڕیاری (598)ی ئەنجومەنی ئاسایش بوو ڕژێمی ئێراق هەر زووبەزوو بەو بڕیارە سازا بەڵام ئێران هەروازی لە دروشمی (جنگ جنگ تا پیروزی) نەهێنا، تا بەناچاری لە ساڵی 1988 ئامادە بوونی خۆی بۆ جێبەجێکردنی ئەو بڕیارە ڕاگەیاند.
جەنگ وەستا، ئێرانێکی کاول و ئێراقێکی ئابووری ڕووخاو بەڵام بەهێز لە کاروباری سەربازی و جۆرەها و چەندها چەکی هاوچەرخی فرەکوژ کە بە هیچ جۆرێک لەگەڵ بەرژەوەندیی نێودەوڵەتیدا نەدەگونجا و هەڕەشەی لە بەرژەوەندیی ئەمریکا دەکرد لە ناوچەی کەنداودا بەتایبەتی بەرژەوەندیی هاوپەیمانە ستراتیژییەکەی کە ئەویش ئیسرائیلە.
ئێراقێک کە لە جەنگێکی هەشت ساڵەی خوێناویدا هاتبێتە دەرەوە و بە هۆی دەزگا سوپایی و جبەخانەییەکەیەوە ئەو هەڕەشە گەورەیە بکاتە سەر بەرژەوەندیی دەوڵەتانی ئەمریکا و بریتانیا و ئیسرائیل و چەندانی ترەوە، ئەمە لە سیاسەت و هاوسەنگیی نێودەوڵەتیدا شتێکی زۆرە و دەبێت لە لایەن ئەو دەوڵەتانەوە سنوورێکی بۆدابنرێت.
ڕەفتارە بێ سەروبەرەکانی بەعس لە دوای وێستانی جەنگ وەکوو خنکاندنی (بازۆفت) کە ڕۆژنامەنووسێکی بریتانی بوو هەروەها هەڕەشەکردن لە ئیسرائیل بەوەی کە نیوەی تەلئەبیب بسوتێنێت کە ئەمە وتەیەکی سەدام خۆی بوو، زیاتر ئەو دەوڵەتانەی هاندا بۆ ئەوەی کە لە هێز و توانای لە ئەندازە بەدەری ئێراق کەم بکەنەوە بەوەی کە دەزگا سوپایی و جبەخانەییەکەی بەهەرچی شێوەیەکبووە لەناوبەرن. ئەمە جگە لەوەی کە هێزە خۆراواییەکان دەیانویست بەهۆیەوە جێ پێی خۆیان بە تەواوەتی لە ناوچەی کەنداودا جێگیربکەن.
هەر لە سەرەتای درووستکردنی دەوڵەتی ئێراقەوە کێشەی سنووریی لەگەڵ کوەیتدا هەبووە بە حوکمی ئەوەی کە کاتی خۆی هەردوو پێکەوە سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوون.
دەوڵەتانی خۆراوا بەتایبەتی ئەمریکا توانییان ئەم کێشەیە زیندوو بکەنەوە، بەتایبەتی لەکاتی جەنگی ئێراق ئێراندا، دەوڵەتی کوەیت وەکوو پشتێنەیەکی ئاسایش چەند کیلۆمەترێک هاتبووە خاکی ئێراقەوە کە چەند چاڵەنەوتێکی ئێراقیشی دەگرتەوە و کوەیت بۆ خۆی بە بەرهەمی دەهێنان.
ئەم کێشە سنوورییە و سیاسەتی فراوانخوازی سەدام و بەعسییان، وای کرد کە دەوڵەتانی خۆراوا پیلانێکی نەخشە بۆ کێشراوی بۆ سازبکەن بۆ ئەوەی ئێراق بکەن بە گژ کوەیتدا و بەو بۆنەیەوە هێزە سوپایی و تەکنەلۆژییەکە ئێراق تێکبشکێنن.
ئێراق هەر لەکاتی جەنگی ئێراق ئێرانەوە نیازی چوونە نێوخاکی کوەیتی هەبوو بەڵام لەبەر سەرگەرمبوون و تووش بوونی بەو جەنگەوە ئەوکاتە لەبەرژەوەندییدا نەبوو کە ڕووبەڕووی جەنگێکی تریش ببێتەوە، بەڵام دوای وەستانی جەنگ کێشەکە زێتر پەرەی سەند بەڕادەیەک کە سەدام لە کۆنگرەی باڵای عەرەبیدا لە بەغدا لە ساڵی1990، بەڕاشکاوی هەڕەشەی لە کوەیت دەکرد.

کێشەکە بەرەبەرە ئاڵۆز دەبوو، هەردوولا وەفدییان دەربارەی دەگۆڕییەوە، چەند دەوڵەتێکی عەرەبیش کەوتنە ناوبژیی هەر دوولا، بەڵام بەر لەو گفتوگۆیانە و تەنانەت کۆنگرەی باڵای عەرەبیش لە بەغدا، پیلانی داگیرکردنی کوەیت لە لایەن بەعسییەکانەوە دارێژرابوو و وەک داوێکی سیاسیش بەڵێن و ڕەوایەتیی کوەیتیان لە دەوڵەتانی خۆراواوە وەرگرتبوو. هەربۆیە لە ڕۆژی 2ی ئابی 1990دا هێزەکانی ئێراق دوابستی خاکی کوەیتیان گرت و بنەماڵەی (آل الصباح) یش پەنایان بۆ عەرەبستانی سعوودی برد.
سیاسەتی نێودەوڵەتی بەگشتی ئیدانەی ئەو ڕەفتارەی ئێراقی کرد و لەنێو ئەوانیتردا چەندین دەوڵەتی عەرەبیی وەک میسر و سوریا و عەرەبستانی سعوودی و چەندانی تریش سەبارەت بەو کێشەیە کەوتنە دژایەتی کردنی ئێراق.
ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان پەیتاپەیتا کۆدەبووەوە و چەندین بڕیاری لە سەر کشانەوە و بژاردنی زیانەکانی کوەیت و سزای نێودەوڵەتی و گەمارۆی ئابوورییانەی دژی ئێراق دەرکرد، دوا بڕیاری ئەو ئەنجومەنە بڕیاری (678)بوو کە ماوەیەکی دیاریکراوی بۆ هێزەکانی ئێراق دیاری کرد کە ئەگەر نەکشێتەوە نەتەوە یەکگرتووەکان ناچاردەبن کە بەهێزی سەربازی لە کوەیت بیکەنە دەرەوە.
لەدوای2ی ئابەوە زۆربەی دەوڵەتانی خۆراوا و هەندێک دەوڵەتی عەرەبی پەیتاپەیتا هێزەکانی خۆیانیان دەنارده ناوچەی کەنداو بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە، ژمارەی ئەو دەوڵەتانەی کە بەکردەوە هێزیان نارده ناوچەکە گەیشتە زیاتر لە (30) دەوڵەت، ئەو هێزە جیاجیایانە نوێترین چەکی سەردەمیان لەگەڵ خۆیاندا هێنا بووە ناوچەکە کە بریتیی بوون لە هێزی ئاسمانی و گەلەکەشتی و هێزی پیادە و زرێپۆش و بە نوێترین پیلان و ڕاداری ئەلەکترۆنی و مووشەکی دوورهاوێژ و چەندین کەرەستەی تری سەربازیی هاوچەرخەوە بارگەی خۆیان لەو بیابانە وشکانەدا خست.
ڕۆژی 15ی کانونی دووەمی 1991 دوارۆژی مۆڵەتەکەی ئەنجومەنی ئاسایش بوو، پێش ئەو ماوەیە دەیان وەفدی نێودەوڵەتی هاتنە ئێراق و نەیانتوانی هیچ شتێک لە مەسەلەکە بگۆڕن و ئێراق هەر سووربوو لەسەر ئەوەی کە کوەیت بەشێکە لە ئێراق و پارێزگای نۆزدەیەمینێتی و لێی جودانابێتەوە، سەر لە بەیانیی 16ی کانونی دووەم هێزە هاوپەیمانەکانی دژ بە ئێراق هێرشێکی ئاسمانیی زۆر بەهێزیان کردە سەر ئێراق و بە تەواوەتی بارودۆخی نێوخۆیی ئێراقیان شێواند، نزیکەی مانگێک ئەم هێرشە ئاسمانییە کاریگەرە بەردەوام بوو کە زۆربەی دامەزراوە ئابووری و سەربازی و ڕێگاییەکانی گرتەوە و شیرازەی تێکدان. پاشان هێرشی وشکایی دەستی پێکرد و لە ماوەی دوو ڕۆژدا هێزە هاوپەیمانەکان توانییان ئێراق لە کوەیت بکەنە دەرەوە و تا نزیک شارەکانی ناسریە و کوتیش بێن هەر لە سەرەتای دەستپێکردنی جەنگیکەنداوەوە یەکێتیی سۆڤیەت و چین و دەوڵەتانی تری سەر بەوان هەستیان بە مەترسیی پێداکوتانی دەوڵەتانی خۆراواکرد لە ناوچەی کەنداود، بۆیە لە پشت پەردەوە و لەبەر بەرژەوەندی خۆیان کەوتنە جموجۆڵ، بۆ وەستاندنی جەنگەکە، لە کاتی دەست پێکردنی جەنگی وشکاییەوە سۆڤییەت نوێنەری خۆیی نارده ئێراق تاوەکوو ئێراق بهێنێتە سەر ئەوبارەی کە لە کوەیت بکشێتەوە و تەواوی بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایش جێبەجێ بکات، هەرچی چۆنێک بوو (پریماکۆف)ی نوێنەری گۆرباتشۆف توانی ئێراق بۆ ئەو مەبەستە بسازێنێت و دەوڵەتانی هاوپەیمان دوای گرتنەوەی کوەیت و ڕازی بوونی ئێراق بەجێبەجێ کردنی گشت

بڕیارەکان لە ڕۆژی2ی مارتدا جەنگەکەیان ڕاگرت، لە کاتێکدا کە لە ماوەی چەند سەعاتێکیتردا بەغدای پایتەختیشیان دەکەوتە دەست.
جەنگەکە وەستا و ئێراق تێیدابە ئابوورییەکی تەپیو و نەمانی زۆربەی زۆری دامەزراوە ئابووری و نەوتی و سەربازی و ژیانی و ڕێگاییەکانەوە هاتە دەرەوە جگە لە لەدەستدانی دەیان هەزار سەربازی خۆی و هەڵاتنی سەدان هەزار سەرباز و بەدیلگیرانیان لەلایەن هێزە هاوپەیمانەکانەوە.

بەشی سێیەم

ڕاپەڕینەکەی ئێراق و قۆناغی نائومێدی

هەر بەوەستانی جەنگەکە ناوچەکانی ئێراق پشێوی تێکەوت و جەماوەری ڕاپەڕیوی شارەکانی بەسرە، کوت، عەممارە، نەجەف، کەربەلا و دیوانییە توانییان بەرەبەرە دەست بەسەر هەموو دامەزراوە دەوڵەتی و سەربازییەکانی بەعسدا بگرن و لە ڕەگوڕیشەوە دەریانبهێنن.
سەرەتا ناوچەکانی باشووری کوردستان وەک خۆی مایەوە و هیچ پشێوی و پێکدادانێکی بە خۆیەوە نەبینی.
هەر لە ساڵی1988ەوە، پاش وەستانی جەنگی ئێراق ئێران و بەهۆی ئەنفالە شوومەکانی بەعسەوە سەدان هەزار منداڵ و ئافرەت و پیر و لاوی کورد بێ سەروشوێن و...
شەهید و پەڕاگەندەی ئۆردوگا زۆرەملێکان بوون و بەعسییە داگیرکەرەکان پاشماوەی گوندە کوردییەکانیان نەهێشت و بەرەبەرە ناوچە ڕزگارکراوەکانی پێشمەرگەش بەرەوکەمی دەچووەوە و ڕژێم قایمکاریی سەربازیی خۆیی تێدادەکرد تاوای لێهات کە هێزی پێشمەرگەی کوردستان ناچار پاشەکشەی لە ناوچەکانی خۆی کرد بۆ ئەو دیوی سنوور.
کوردستانی باشوور بە بێ گوند و بە بێ پێشمەرگە مایەوە، بەرانبەر دوژمنێکی سەرسەختی وەک بەعس، کە هیچ کاتێک لە کوشتن و بڕینی بەکۆمەڵ، کیمیاباران، گرتن، ئازاردان، ڕاگوازتن و ڕوشانی کەرامەتی نەتەوەیی کورد، سڵی نەکردووەتەوە، کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی باشوور لە دوای ئەنفالە شومەکانەوە لە چەند ناوچەیەکی نیشتەنیی زۆرەملێدا کۆکرابوونەوە کە ژمارەیان لە (10 - 15) ناوچە تێنەدەپەڕی.
وەنەبێت بەعس بە کۆنترۆڵکردنی تەواوی چیاکانی باشووری کوردستان و کردنە دەرەوەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان وازی لە کردارە دڕندانەکانی خۆی هێنابێت، بەڵکو بەردەوام و بگرە خراپتریش لەوسا کەوتە گیانی خەڵکی بێتاوانی کورد، بەبێ ئەوەی هیچ بەرهەڵستییەکی چەکدارانەی کاریگەر هەبێت.
لەبەر ئەو هۆیانە دەتوانین نێوان ساڵەکانی 1988 تا 1991نێوبنێین قۆناغی نائومێدی چوونکە خەڵکی کورد ئەمجارە بە گشتی دەربارەی ڕوخانی بەعس و بزووتنەوەی کوردایەتی و پێشمەرگە بێ هیوا ببوون، ئەم قۆناغەش زۆر درێژەی کێشا و ئەگەر جەنگی کەنداو کۆتاییپێ نەهانیایە زیانێکی زۆر گەورە لە بزووتنەوەی کوردایەتی دەکەوت و هەموو هەوڵێکی داهاتوومان لە یەکەم هەناسەوە دەخنکێنرا.
سەرهەڵدانی ڕاپەڕینی جەماوەری، لە ئێراقدا و دواکەوتنی لە باشووری کوردستاندا مانای ئەوە نییە کە خەڵکی ئەو ناوچانە، لە ناوچەکانی باشووری کوردستان شۆڕشگێڕترن!
بێگومان نا! هۆی دواکەوتنی ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ ئەم هۆیانەی خوارەوە:

1- درێژەکێشانی قۆناغی نائومێدی کە چوار ساڵی خایاند، بووە هۆی ئەوەی کە خەڵکی کورد باوەڕی بە ڕوخانی ڕژێم نەمێنێت بەمزووانە، بۆیە ڕاپەڕینی جەماوەریی بە کارێکی بێ هوودە دەزانی.

2- هێرشی ئاسمانی هاوپەیمانەکان و هێرشی وشکانی زێتر بووەهۆی وێرانکردنی شارەکانی ئێراق بەهۆی بوونی زۆربەی دامەزراوە ئابووری و سەربازیەکان لەو ناوچانەدا و کەمیان لە باشووری کوردستاندا، جگە لە شاری کەرکووک. ئەو هێرشە ئاسمانی و وشکاییانە بووەهۆی وێرانبوونی زۆربەی شارەکانی ئێراق و کوشتن و ماڵوێرانییەکی زۆری بە دواوە بوو بۆ خەڵکەکە و ئەوانیش لە ناوچاوانی بەعسییان دەزانی نەک هێزی دەوڵەتە هاوپەیمانەکان.

3- گەمارۆدانی ئابووری زێتر کاری کردە سەر ناوچەکانی ئێراق وەک لە باشووری کوردستان، چوونکە کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان هەر لە دەمێکەوە ئاشنایەتییان لەگەڵ ئەم سیاسەتەدا پەیداکردووە بەهۆی ئەزموونەکانی ڕابردووەوە. هەر لەم بیست ساڵەی دوایدا باشووری کوردستان چوار گەمارۆی ئابووریی بەخۆیەوە دیووە کە یەکەمینیان لە شۆڕشیی ئەیلوولدا و دووەمیان پاش هەرەس و بزووتنەوەی نوێ و سێیەمیان لە جەنگی ئێراق ئێراندا و چوارەمینیشیان گەمارۆی ئابووریی نێودەوڵەتی لەبەرئەوە خەڵکی کورد هەمیشە سپێری خۆیی لە ئازوخە و پێداویستییەکانی ژیان خستووە و وەک دابونەریتی کوردەواریش کورد هەمیشە ئازوخەی ساڵێکی هەبووە، پاشان لەکاتی گەمارۆی نێودەوڵەتیشدا خەڵکی کورد بەهۆی نزیکییان لە ناوچە سنوورییەکانەوە توانییان زۆربەی پێداویستییەکانی خۆیان لە بەشەکانی دیکەوە بەدەست بهێنن و لەوێشەوە هەندێکیان ڕەوانەی ئێراق دەکرد بەڵام بە نرخێکی زۆرگران و خەیاڵی.
خەڵکی ئێراق جگە لەوەی لەگەڵ ئەم سیاسەتەدا نەگونجابوون، نەشیان دەتوانی پێداویستییەکانی ژیان جگە لەوەی کە ڕژێم دابەشی دەکرد و لە کوردستانەوە بۆیان دەچوو لە هیچ شوێنێکی تری دیکە بە دەستی بهێنن لەبەر ئەوە برسێتییەکی زۆر لەو ناوچانەدا بڵاوبووەوە و هۆیەکی گرنگی ڕاپەڕینەکەی ئێراق بوو.

4- زۆربەی دەنگوباسەکانی هاوکات لەگەڵ جەنگی کەنداودا وای ڕادەگەیاند کە ئێراق لە ئەنجامی ئەو جەنگەدا دابەشدەکرێت و کوردیش دەبێتە دەوڵەت، لەبەرئەوە خەڵکی کورد دەیان وت پێی ناوێت ئێمە جارێکی تر خۆمان بخەینە داوی ڕاپەڕین و شۆڕشەوە و کاری ئێمە لە سیاسەتی نێودەوڵەتیدا مەیسەربووە، هەروەها چاوەڕێی ئەنجامی ڕاپەڕینەکانی ئێراقیان دەکرد و دەیانویست بزانن چی بەسەردێت، تەنانەت قسەی سەرزاری خەڵکی کورد لەو ڕۆژانەدا ئەوە بوو دەیانگووت ئێمە زۆرمان کرد با ئەوانیش هێندێک بکەن و بەعس بڕوخێنن.

بەشی چوارەم

ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان

جەماوەری کورد هەر توانی چەند ڕۆژێک خۆی ڕاگیربکات دوای ڕاپەڕینی شارەکانی ئێراق.
لە کاتی دەستپێکردنی کێشەی کوەیت و جەنگی کەنداودا سەرکردایەتیی بەرەی کوردستانی بڕیارێکی سیاسیی دەربارەی ئەو جەنگە دەرکرد و تێیدا دەڵێت کە ئێمە تەواوی چالاکییە پێشمەرگەییەکانی خۆمان دەوەستێنین تاوەکوو جەنگەکە لایەکی بەلایەکدا دەکەوێت! لەبەرئەمە چەند ڕۆژێکیش بە سەر ڕاپەڕینەکەی ئێراقدا تێپەڕی و باشووری کوردستان هەر بە ئارامی مایەوە، لە ڕۆژی 05-03-1991 جەماوەری ڕاپەڕیوو و هێزی پێشمەرگەی کوردستان پەتی چاوەڕوانییان پچڕی و هەڵیانکوتایە سەر دامودەزگاکانی بەعس و شاری (ڕانیە)یان ڕزگارکرد و ڕانیە بووە خاڵی گەشە و بڵاوبوونەوەی ڕاپەڕینەکە تاوەکوو زۆربەی ئۆردوگا زۆرەملێکان و شار و شارۆچکەکانی تری کوردستانی گرتەوە.
ڕۆژی 7 تا 8-3-1991 بەهەمان شێوە جەماوەری ڕاپەڕیو و هێزی پێشمەرگەی کوردستان شاری سلێمانییان ڕزگارکرد و تەواوی ئۆردوگا و شارۆچکەکانی دەوروبەریشی گرتەوە.
لە ڕۆژی 11ی مارتی 1991 شاری هەولێر و ناوچەکانی دەوروبەریشی ڕزگارکرا. پاشان لە 14ی مارتدا شارەکانی دهۆک و زاخۆ و ئاکرێ و زۆربەی ناوچەکانی تری بادینانیش ڕزگارکرا.
ڕۆژی 19ی مارتی 1991 پێشمەرگەی کورد چووە نێو شاری کەرکووکەوە و هێرشێکی بەرفراوانیان کردە سەر مۆڵگەکانی بەعس و ئەو شارەی کە سەدان ساڵ بوو شتی وای بە خۆیەوە نەدیبوو لە ڕۆژی20ی مارتی 1991 دا بەتەواوەتی کەوتە ژێر دەستی هێزی پێشمەرگەی کوردستانەوە و جەماوەری شاری کەرکووک بۆ یەکەمجار بەو شێوە ئازادییە یادی نەورۆز و ئاگرەکەی لەگەڵ پێشمەرگەدا دەکردەوە و زۆربەی ناوچەکانی باشووری کوردستان ڕزگارکرا.
هۆیەکانی ڕاپەڕینەکە سەرباری جەنگی کەنداو بە گەمارۆی ئابووری و برسێتی و ماڵوێرانییەوە، دەتوانین بیگەڕێنینەوە بۆ ڕەفتار و تاقیکردنەوە تاڵەکانی کورد لەگەڵ بیست ساڵ حوکمی بەعسدا کە ڕۆژبەڕۆژ و ساڵ بە ساڵ کۆدەبوونەوە و کینەی تۆڵەسەندنەوەی کوردی ئەستوورتر دەکرد، تا وایلێهات کە لە ماوەی تەنها دوو هەفتەدا بەعس لە کوردستاندا بکەنە دەرەوە و تۆڵەی بەشێکی تاوانە گڵاوەکانی بەعس بکەنەوە.
ڕاپەڕینەکەی ئازاری 1991 پیرۆزترین و مەزنترین ڕاپەڕینی مێژووی نوێی خەباتی ڕزگاری خوازانەی کوردە و دەشێت پێی بڵێین (ڕاپەڕینی ڕاپەڕینەکان) لەبەرئەم هۆیانەی خوارەوە:

1-ڕاپەڕینەکەی مارتی 1991 ڕووداوێک بوو کە ئاستی شۆڕشگێڕێتی نەتەوەی کوردی پیشاندا و شتێکی چاوەڕوان نەکراوبوو بەو شێوە مەزنییەی، بەتایبەتی کە کورد و بزوتنەوە ڕزگاریخوازانەکەی ماوەی چوار ساڵ بە قۆناغی نائومێدیدا تێپەڕی بوو، هەروەها کورتیی ماوە و خێرایی ڕووداوەکان لە هەموو ڕاپەڕینەکانی تری مێژووی خەباتی کوردایەتی جیادەکاتەوە.

2-بۆ یەکەمین جارە لە مێژووی نوێی خەباتی ڕزگاریخوازانەی کورداکە ڕاپەڕینێکی وا مەزن بەرپا ببێت و زۆربەی زۆری ناوچەکانی بەشێک لە بەشەکانی کوردستان کە ئەویش (باشووری) کوردستانە ڕزگاربێت، زیاتر لە 75%ی خاکی ئەوبەشەی کوردستان کەوتە دەست جەماوەری شۆڕشگێڕ و هێزی پیشمەرگەی کوردستان.

3- بۆ یەکەمینجارە لە مێژووی نوێی خەباتی ڕزگاریخوازانەی کوردا کە شاری کەرکووکی زێڕی ڕەش کە هەر لە دەمێک ساڵەوە کایەی ململانێی کوردبوونێتی لە نێوان شۆڕشی کورد و داگیرکەردا، ڕزگار بکرێ و بکەوێتە دەست هێزی پێشمەرگەی کوردستانەوە، کەرکووکیش ئەو شارەیە کە لە کۆنەوە مەڵبەندی کوردایەتی و ناودارانی کوردبووە و ناوچەیەکی ستراتیژیی زۆر گرنگی نەک هەر کوردستان و خۆرهەڵاتی نزیکە بەڵکو ڕێژە و جۆری بیرەنەوتەکانی نێوبانگێکی جیهانی هەیە و بارزانی لە خۆڕا نەیووتووە کە (کەرکووک دڵی کوردستانە، هەرکاتێک مرۆڤ توانی بەبێ دڵ بژی! ئەوکاتە دوژمن دەتوانێت کەرکووک لە کوردستان جیابکاتەوە).
بەڵێ کەرکووک دڵی کوردستانە و کوردبوونیشی ڕاستییەکی بەڵگە نەویستە، ڕزگارکردنی شاری کەرکووک لە ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991دا هێندەیتر شەرەف و مەزنایەتی و نەمرێتی بەو ڕاپەڕینە دەدات و نۆبلێکی خەباتە و لە سنگی مێژووی کوردی دەدات.

4- کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان بەهەموو چین و توێژێکەوە بە ڕووناکبیر و شۆڕشگێڕ و خەڵکی سادە و تەنانەت جاشەوە، بە کەسانی بەلایەن و بێلایەنەوە، بە دەوڵەمەند و هەژار و جوتیار و سەپان و کرێکارەوە بەشداریی ڕاپەڕینەکەیان کرد و هەموو بە جارێک هەڵیان کووتایە سەر دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی بەعس و ڕماندیان بەسەر کەللەی پوچیاندا، ئەو ڕاپەڕینە بیانووی ئەو کەسانەی نەهێشتکە دەیانوت: (شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی کورد هەمیشە چینی بۆرژوا و عەشایەری کورد ڕابەرایەتیی کردووە) بەڵکو تەواوی چین و توێژەکان پێی هەڵساون و کریکاریش لەنێویاندا هەبوو بەڵام نەک بەو شێوەیەی کە هەر خۆیان بە تەنێ ڕابەرایەتیی شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی کورد بکەن.
ڕاپەڕینە مەزنەکەی بەهاری 1991 سەلماندی کە جەماوەر خاوەن هێزێکی لەبننەهاتووی نەتەوەن و شۆڕش و ڕاپەڕینیش لەوانە و هەر بۆ ئەوانە، جەماوەر هۆیەکی سەرەکیی فراوانبوونی خێرای ڕاپەڕینەکە بوو چونکە هەموو بە یەک بیر و بە یەک دەست لە سەنگەرێکدا بەرانبەر دوژمن وەستان.

5-زۆربەی حیزب و ڕێکخراوە کوردستانییەکان بەشداریی ڕاپەڕینەکەیان کرد و هیچ لایەنێک بەتەنیا خۆی بە خاوەنی ئەو ڕاپەڕینە نەدەزانی بەڵکو ڕاپەڕینەکە هی جەماوەری شۆڕشگێڕی کوردستان بوو لایەنەکان بە نێوی (بەرەی کوردستانی)یەوە ڕابەرایەتی و ڕێکیان دەخست.

6- چەندین دەستە لە پێشمەرگەکانی کوڕانی نەتەوە لەبەشەکانی تری کوردستاندا بەشداری ڕاپەڕینەکەی باشووری وڵاتیان کرد، کە ڕوخسارێکی نەتەوەییانەی فراوانی بەخشییە ڕاپەڕینەکە و سەلماندی کە داگیرکەری باشووری وڵاتداگیرکەر و دوژمنی هێزی پێشمەرگە و جەماوەری بەشەکانی دیکەشە.

7- جەماوەری ڕاپەڕیووی کورد هەموو بەیەک بیروبۆچوون هەڵستان بەئەنجام گەیاندنی ڕاپەڕینەکە، کە ئەویش بیری کوردایەتییە و دەرکردنی داگیرکەرە لە خاکی هەزاران ساڵە و لە مێژینەی کورد.

8- ڕاپەڕینەکە لەلایەن دەزگاکانی ڕاگەیاندنی نێودەوڵەتییەوە پشتگیرییەکی باشی لێوەکراو گرنگییەکی تایبەتیان پێدا، کە بووە هۆی ئەوەی کە (دەنگی کورد بە جیهان بگات و ڕای گشتی جیهانی بەتەواوەتی ئاگاداری ساتبەساتی ڕاپەرنەکەبن) بەهۆی ئەو ڕیپۆرتاژە دوورودرێژانەی کە ئێزگە و ڕۆژنامە و تەلەفزیۆنە جیهانییەکان لەسەر ڕاپەڕینەکە بڵاویان دەکردەوە.

9- لە ئەنجامی ڕزگاربوونی زۆربەی ناوچەکانی باشووری وڵاتەوە، لەنێو ڕای گشتیی جیهاندا دەنگوباسی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی بەتەواویی بڵاوبووەوە، کەبووە هۆی ئەوەی کە زێتر هەستی نەتەوەییانەی کورد بەرز بێتەوە و بزانێت کە کورد نەتەوەیە و مافی دەوڵەتی هەیە، ئەمە جگە لەوەی کە ڕاپەڕینەکە کارێکی گەورەی کردە سەر بیر و بزووتنەوەی کوردایەتی لە بەشەکانی تری کوردستاندا و گوڕ و تین و هیوایەکی تریشیپێ بەخشین.

10- لە دێرزەمانەوە کورد هەوای ئازادیی هەڵنەمژیبوو، ڕاپەڕینەکە بووەهۆی ئەوەی کە نەتەوەی کورد لە بەشێکی خاکەکەیدا ئەگەر چی ماوەیەکی کاتی و کەمیش بوو، تامی ئازادی بچێژێت و بزانێت کە چ هەستێکی مەعنەویی مەزنە و ئەگەرچی لە دەستیشی بدات، بەردەوام و بەردەوام خەباتی بۆ بکاتەوە.

11- ئازادکردنی دەیان هەزاردیلی ڕاپەڕینەکە کە زۆربەیان خەڵکی ئێراق بوون و هەستکردنیان بەو ڕاستییەی کە کورد نەتەوەیەکی دڕندە و پیاوکوژ نییە و ڕەوشت و ڕەفتاری پێشمەرگەش بەو جۆرە نییە کە بەعس خستبوویە مێشکیانەوە. ئەوەی شایانی باسە زۆربەی ئەو دیلانە چەند هەفیتەیەک لەلایەن خەڵکی کوردەوە میوانداری کران و ڕێزیان لێگیرا لەکاتێکدا کە گەمارۆی ئابووری ناوچەکانی کوردستانیشی دەگرتەوە.

12- لە ئەنجامی دژەهێرشەکانی بەعس بۆ سەر ناوچە ڕزگارکراوەکان و هێزی پێشمەرگەی کوردستان، جەماوەری شۆڕشگێڕی کورد سەرباری ئەو بارە ئابوورییە ناهەموارە ڕۆژانە دەیان تۆن نان و خواردەمەنیی ئامادەکراویان لە شارەکانەوە دەناردە بەرەکانی نەبەرد، کە زێتر گیانی هاوکاری و هاوئاهەنگی نێو کوردەواری دەسەلمێنێت لە پێناوی ڕزگاری و سەرفرازیی کوردستاندا.

13- ڕاپەڕینەکە بۆ تەواوی دوژمنان و داگیرکەرانی کوردی سەلماند کە بار و بارگەیان لە خاکی کوردستاندا شتێکتی کاتییە و دەبێت داگیرکەران یەکلەدواییەک بەو دەردە بچن کە بەعس تووشی بوو، ئەگەر چی بەعسیش جارێکی دیکە بێتەوە ئەو ناوچانە بەڵام ئەستەمە جارێکی تر بیریان بچێتەوە کە پیاوەکانیان پێش خۆیان چیان بەسەر هات و چارەنووسی ئەوانیش هەر ئەنجامی ئەوانە.

بەشی پێنجەم

پەیوەندی ڕاپەڕینەکەی ئێراق بە باشووری کوردستانەوە

ئاکام و کاریگەرێتییەکانیان لەسەر یەکتری

هەر وەکوو چۆن شۆڕشەکەی شێخ مەحموودی نەمر بەشێک نەبوو لە شێخ شەعلان و شۆڕشی 1920 ی ئێراق، بەهەمان شێوە ڕاپەڕینە مەزنەکەی بەهاری 1991یش بەشێک نییە لە ڕاپەڕینەکەی هەمان ساڵی ئێراق، بەهۆی نەبوونی بازنەیەکی سیاسی و کاروباری شۆڕشگێرانە لە نێوان کورد و جەماوەری ئێراقدا، بووە هۆی ئەوەی کە ڕاپەڕینەکە لە ئێراق و باشووری کوردستاندا یەکگرتوو نەبێت و لە هیچ کام لە ناوچە سنوورییە نەتەوەییەکەماندا جەماوەری شۆڕشگێری کوردستان و جەماوەری ئێراق، تێکەڵاوییان بەخۆیانەوە نەبینی تا وەکوو هەردوولا بەیەکەوە دژی ڕژێم بووەستنەوە و هەروەها نەبوونی چەند حیزبێکی شۆڕشگێر لە ئێراقدا تاوەکوو لەگەڵ بەرەی کوردستانی و جەماوەری کوردستاندا خۆیان یەکبخەن و ڕوخسارێکی سەرتاسەری بە هەردوو ڕاپەڕینەکە بدەن.

پاشان ڕاپەڕینەکەی جەماوەری کورد زیاتر ڕاپەڕینێکی نەتەوەییانە بوو کە کۆمەڵانی خەڵک پێی هەڵسان و بەهیچ جۆرێک پەیوەندیی بە ئایین و ئایینزاکانەوە نەبوو، بەڵکو لە دژی چەوساندنەوەی نەتەوایەتیمان بوو، لە کاتێکدا کە ڕاپەڕینەکەی ئێراق بە شێوەیەکی زۆر ئاشکرا ڕوورخساری ئاینزایانەی(شیعە)ی پێوە دیاربوو نەک نەتەوایەتی، یارمەتیی کۆماری ئیسلامیی ئێرانیش باشترین بەڵگەیە بۆ سەلماندنی ڕووخساری ئەو ڕاپەڕینە. پاشان ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان تەواوی ناوچە کوردنشینەکانی گرتەوە بەڵام لەناوچەکانی ئێراقدا بەوشێوەیە نەبوو، بەتایبەتیی ناوچەکانی باکووری (مەبەستم لە شارەکانی بەغدا، تکریت، باشووری موسڵ و بەعقووبە)یە. کە هیچ پشێوییەکی ئەوتۆی تێداڕوونەدا.

لەبەرئەوە دەتوانین بڵێین کە ڕاپەڕینەکەی ئێراق با ماوەکیش پێش ڕاپەرنەکەی باشووری کوردستان بەرپا بوبێت، ئەمە نابێتە هۆی ئەوەی کە ڕابەرایەتیی ڕاپەڕینەکەی کوردی کردبێت و یاخود بەشێک بێت لێی و یان بەهەردووکیان بگوترێت (ڕاپەڕینەکەی ئێراق)، نەخێر بەڵکو ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان ڕاپەڕینێکی سەربەخۆیە و خاوەن پێناسێکی تایبەتیی نەتەوەییانەیە.

ئەو کاتەی کە جەماوەری شۆڕشگێر و هێزی پێشمەرگەی کورد بە ڕزگارکردنی شاری کەرکووکەوە خەریکبوون، ڕژێم زۆر درندانە کەوتە گیانی ڕاپەڕینەکەی ئێراق و هەرچی چۆنێک بێت تەواویی ئەو شارانەی گرتەوە و ڕاپەڕینەکەیانی سەرکوت کرد، لە ئەنجامی ئەو هێرشەی ڕژێمدا هێزەکانی (الحرس الجمهوري) پێیهەڵسان، دەیان هەزار خەڵکی بێ چەکی ئەو ناوچانە شەهیدبوون و سەدان هەزاریش وەک پەنابەر ئاوارەی ناوچەکانیتر و ئێرانی دراوسێیان بوون، جگە لەو وێرانکاری و تاڵان و بڕۆیەی کە سوپای (عروبة) لە خاکی عەرەبدا بە ئەنجامیدا کە مۆری خیانەتکارییە بە ناوچاوانیانەوە و لەکەیەکی مێژوویییە بە کارنامەی ڕەشیانەوە.

ڕاپەڕینەکەی ئێراق کوژێنرایەوە، ڕژێم توانی ئەگەرچی بە نیوەناچڵیش بێت جارێکی تر جڵەوی ئەو ناوچانە بگرێتەوە دەست و کێشەیەکی ئەوتۆی نەمێنێت لە ئێراقدا و ئینجا سوپای عروبە بەرەو کوردستان بزوێنێ

و بە یارمەتیی جاشمیلیشیای (مجاهدینی خەلق)، کە نموونەی (نكران الجميل) و نمەکحەرامین و بە جۆرەها چەکی پێشکەوتووی سەردەم بکەونە گیانی ئەو نەتەوەیەی کە چەندین ساڵە پەنای داون و لە بێ ناوچەی ڕزگارکراویاندا بە خاک و ئاوی کوردەوە شۆڕشبکەن، بەو ڕەفتارەیان یەکێک لە گڵاوترین لاپەرەی مێژوویيان هەڵدایەوە و هەتا بنێ ڕاست و چەپی نەحلەتە بە ڕووخساری خۆیان و ڕابەرانیانەوە.
سەرەتا ڕژێم و جاش-میلیشیا هێرشیان کردە سەر کەرکووک و ناوچەکانی دەوروبەری لە ڕۆژی 27-03-1991 پاش ئەوەی کە هێزی پێشمەرگە بۆ ماوەی تەنها یەک هەفتە حوکمی کەرکووکی کرد لەلایەن ڕژێمەوە لێی سەندرایەوە و بۆ جارێکی تر دڵی کوردستان کەوتەوە دەست داگیرکەر و شارەکانی دهۆک و زاخۆ و ئاکرێ و ناوچەکانی تری بادینانیش بەوشێوەیە داگیرکرانەوە. لە ڕۆژی 31ی مارتی 1991 یشدا هەولێر درا بە دەستەوە و ڕوژی 3ی نیسانیش هێزی پێشمەرگەی کوردستان پاشەکشەی لە شاری سلێمانی کرد.
بەو شێوەیە جارێکی تر شارە گەورەکانی باشووری کەوتنەوە دەستی داگیرکەر و ئەو ڕاپەڕینە مەزنە نزیکەی 28ڕۆژی خایاند و بەو ئاکامە ناسۆراوییە گەیشت و سەدان هەزار خەڵکی کورد لەهەر دەرچەیەکی سنوورییەوە ئاوارەی شاخ و کێو و کونە ئەشکەوتەکان بوون.

بەشی شەشەم

هۆیەکانی سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکە

گرتنەوەی شارەکان لە لایەن داگیرکەرانی بەعسەوە و سەرنەکەوتن و بەردەوام نەبوونی ڕاپەڕینەکە دەتوانین بۆ ئەم هۆیانە بگەڕێنینەوە:
یەکەم: هۆیە نێودەوڵەتییەکان یاخود (دەرەکییەکان) کە ئەمانەن:
1- ناڕاستیی ئەو سەرژمێریانەی کە هێزە هاوپەمانەکانی دژ بە ئێراق بڵاویان دەکردەوە دەربارەی ئەو زیانە سەربازییانەی کە لە ئێراق کەوتبوو لە کاتی جەنگی کەنداودا بەتایبەتی سەرژمێرییەکانیان لەبارەی هێزەکانی (الحرس الجمهوري)یەوەکە دەبوایە زۆربەی زۆری تێکشکابایە، بەڵام لەکاتی دژەهێرشەکانی بەعس بۆ سەر ناوچە ڕزگارکراوەکان، دەرکەوت کە ڕژێم هێشتا گوڕی سەربازیی زۆر پێماوە، بەتایبەتی هێزەکانی گاردی کۆماری (الحرس الجمهوري) کە تەواوی شارە گەورەکانیان گرتەوە لە کاتێکدا کە جەماوەری کورد بە پشتی تێک شکاویی هێزە سوپاییەکانی ئێراقەوە بەو ڕاپەڕینە هەڵسا.

2- بەشداریی هێزی ئاسمانی و کۆپتەرەکانی داگیرکەر لە سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکە و گرتنەوەی شارەکاندا، هەرچەندە بەپێی بڕیارکانی (ئەنجومەنی ئاسایش)کە لەکاتی جەنگی کەنداودا دەرچوو بوو بەکارهێنانی ئەو چەکانە قەدەغە بوو.

3- ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی باشووری کوردستان لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا وەک ڕاگەیاندن پشتگیریی لێکرا، نەک وەک سیاسەت، کورد لەکاتی بەئەنجام گەیاندنی ڕاپەڕینەکە و بەرگری لێکردنیشی

لە کاتی دژەهێرشەکانی داگیرکەردا هیچ کۆمەک و یارمەتییەکی نێودەوڵەتی نەدرا لە بارەی کۆمەکی مادی و چەک و تەقەمەنییەوە.

4- بەرگری کردن لە ڕاپەڕینەکە و ناوچە ڕزگارکراوەکان تەنها بە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی دەبوو چوونکە دژایەتی کورد و داگیرکەر لە چوارچێوەی شەڕی پارتیزانی دەرچووبوو، دامەزراندانی دەوڵەتی کوردیش لەگەڵ بەرژەوەندیی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا نەدەگونجا و هەڵبەت بەرژەوەندییان لەگەڵ دەوڵەتە داگیرکارەکانی کورد زۆرترە تاوەکوو لەگەڵ دەوڵەتی کوردی دا.

5- بەهۆی دەست تێوەردانی کۆماری ئیسلامیی ئێرانەوە لە کاروباری نێوخۆیی، بەتایبەتی لە ڕاپەڕینەکەی ئێراقدا، بووەهۆی ئەوەی کە دەوڵەتانی خۆراوا بەتایبەتی هاوپەیمانەکان کارێکی وا بکەن کە ڕاپەڕینەکەی ئێراق سەرکوتبکەن چوونکە دامەزراندانی ڕژێمێکی تری ئایینی شانبەشانی ئێران دەبێتە هۆی لێدانی زیاتری بەرژەوەندییەکانیان لە ناوچەی کەنداودا، پەیوەندییەکی ڕاستەوانەش هەیە لەنێوان ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان و ئێراقدا چوونکە لاواز بوونی هەرلایەکیان دەبێتە هۆی ئەوەی کە ڕژێم بتوانێ تەواوی هێزەکانی لە دژی ئەوی تر بەکاربهێنێت بەبێ ئەوەی خەریکی لایەکی تربێت. سەرەتا ڕاپەڕینی خەڵکی ئێراقی سەرکوت کرد پاشان توانی تەواوی هێزەکانی بەرەو کوردستان بجزوێنێت.

6- ڕژێمی تورکیا بەشدارییەکی گەورەی لە جەنگی کەنداودا کرد بەوەی کە فڕۆکەخانەی سەربازیی (ئینچەرلیک)ی خستە خزمەتی ئەو جەنگە و هاوپەیمانەکان لەوێوە زەبری قورس و کاریگەریان لە دامەزراوە ئابووری و سەربازییەکان دەدا، ئەمەجگە لەوەی کە تورکیا یەکێکە لە ئەندامەکانی پەیمانی (ناتۆی) خۆراوا و بەرژەوەندیی تورکیا هاوچەشنە لەگەڵ بەرژەوەندیی دەوڵەتانی خۆراوادا.
هەڵگیرسانی ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان کارێکی زۆرترسناکی کردە سەر بارودۆخی ناوخۆیی تورکیا، بە تایبەتی کە یەکەم دەوڵەتە کە بەشێکی گەورەی کوردستانی خرابێتە سەر کە ئەویش باکووری کوردستانە.
لە ئەنجامی ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان پشێوییەکی گەورە لە باکووری کوردستاندا خەریک بوو درووست ببێت و چاوەڕوانی ڕووداوی گەورە دەکرا کە لە باکووری کوردستاندا بقەومێت، لەبەرئەوە ڕژێمی تورک خێرا کەوتە خۆی بۆ دەرکردنی چەند بڕیارێک تاوەکوو ئارامیی ناوچە کوردییەکان بپارێزێت، بەوەی کە بەڕەسمی دانی بەبوونی کورد و زمان و کولتووری کوردیدانا کە دەتوانین دەرچوونی ئەو بڕیارانە لەلایەن ڕژێمی تورکەوە بە یەکێک لە بەروبوومەکانی ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستانی دابنێین.
سەرکەوتنی ڕاپەڕینەکە و پشتگیری کردنی لە لایەن سیاسەتی نێودەوڵەتییەوە هەر بە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی و دانپێدانانی دەبوو لە لایەن ئەو دەوڵەتانەوە، کە ئەمەش زیانێکی زۆر بە بەرژەوەندییەکانی تورکیای ناتۆ دەگەیەنێت و هاوپەیمانەکان لەبەر خاتری چاوی کاڵی کورد واز لە تورکیا و بەرژەوەندییەکانیان ناهێنن تێیدا.

7- هەروەکوو ڕەفتاری زکماکییانەی خۆیان ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەنجومەنی ئاسایش لەکاتی دەستپێکردنی دژەهێرشەکانی بەعس بۆ سەر باشووری کوردستان سەرەتا لە هەڵوێستی بێدەنگیدا بوون و ڕژێم بە ئارەزووی خۆی ملی بە هێزەکانی دەدا. کەچی هەر ئەو ڕێکخراوە پێش چەند مانگێک چەندین بڕیاری دژی ڕژێم دەرکرد بەهۆی داگیرکردنی کوەیتەوە لە کاتێکدا کە هەموو خاک و نیشتەنیی کوەیت بەئەندازەی تاکە شارێکی باشووری کوردستان نابێت؟

دووەم: هۆیە نێوخۆییەکان (کوردستانی و تا ڕادەیەک ئێراقی).
1- کورد ڕابردوو چەندین تاقیکردنەوەی تاڵی لەگەڵ بەعسدا هەیە و لە ئەنجامی پێکدادانەکانی کورد و بەعس سەدان هەزار شەهید و هەزاران گوند کاولکران. بەکارهێنانی چەکی کوشندە و قەدەغە کراو ئەوە هەر باسناکرێت.
بەعس کە دژەهێرشەکانی کردە سەر شار و ناوچە ئازادکراوەکان، لە کورد وابووکە ئەمجارەش بەعس بەکیمیایی و گازی خەردەل و بۆمبای ناپاڵم و هێشوویی و چی و چیتر دێتە سەرناوچە ڕزگارکراوەکان و هەروەک ئەنفالەکان ڕەفتاردەکاتەوە لە بەرئەوە، جەماوەری کورد هەرگیز بەتەمای ئەو هێرشانە نەبوو بەو حیسابەی کە ڕژێم ئەو توانایەی نەماوە، بەڵام لەکاتی دەستپێکردنی دژەهێرشەکانی ڕژێمدا بووە شتێکی چاوەڕواننەکراو بۆ خەڵک و ورەی جەماوەر بەجارێک هاتە خوارەوە و لەترسی ڕەشەکوژیی بەعسییان توانای بەرگریکردنیان نەما و کاریشی کردە سەر مەعنەویاتی هێزی پێشمەرگەی کوردستان کە وەک پێویست و دابونەریتی کوردانەیان بەرگریی هێرشەکانیان نەکرد.

2- جێی داخە کە شۆڕشی کورد و بزووتنەوە ڕزگاریخوازانەکەی هیچ کاتێک کارێکی پێویستی لە شوێنی خۆیدا نەکردووە یاخود هەرپێی هەڵنەساوە. لای هەمووان ئاشکرایە و پێویستییەکی مێژووییشە بۆ شۆڕش و بزووتنەوەی کورد کە لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان دابمەزرێت و تەیاربکرێت بەهەموو جۆرە چەکێک و بیرێکی سەربازی، بەڵام ئەم پرۆژە مەزنە بە داخەوە تاوەکوو ئێستا بۆمان نەهاتووەتەدی. نەبوونی لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان بووەهۆی ئەوەی کە جەماوەر و هێزی پێشمەرگە نەتوانن بەرگری لە هێرشەکانی داگیرکەر بکەن و درێژە بە شەڕی بەرەیی بدەن، کە پێویستی بە پیلانی پێشکەوتووی سەربازی و بەکارهێنانی جۆرەها چەکی قورس و نوێ هەیە.
گرتنی ئەو هەموو تانک و زرێپۆش و دژەئاسمانی و تۆپە قورسانە لەکاتی ڕاپەڕینەکەدا دەستکەوتێکی سەربازیی زۆرمەزن بوو، بەڵام نەبوونی کادێری سەربازیی پێویست بۆ بەکارهێنانی ئەوچەکانە لە مەزنێتی ئەو دەسکەوتانەی هێنایەخوارەوە و هێزی پێشمەرگەی کوردستان نەیتوانی بۆ بەرپەرچدانەوەی دژەهێرشەکانی ڕژێم وەک پێویست بەکاریان بهێنێت، کە ئەمیش هۆیەکەی هەر دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان.

3- بەهۆی گەمارۆی ئابووریی دەوڵەتانی هاوپەیمانەوە و هەروەها کەمیی دەرامەتی شۆڕشی کورد و حیزب و ڕێکخراوەکانی سەر بە بەرەی کوردستانی نەدەتوانرا تەواوی پێوستییە جەنگی و بژێوییەکان بۆ جەماوەر و هێزی پێشمەرگە دابیین بکرێت و بتوانن بەتەواوی بەر بە دژەهێرشەکانی ڕژێم بگرن.

4- ڕووداوەکانی بەهاری 1991 لەسەر ئاستی جیهانی و نێوخۆییشدا (کوردستانی) زۆرزۆر خێرا بوون، تەواوی ناوچەکانی باشووری کوردستان لە ماوەی تەنها دوو هەفتەدا لە داگیرکەر پاککرانەوە و ڕاپەڕین و ئازادی بەگشتی بیست و هەشت ڕۆژی خایاند، کە لەو ماوە کوورتەدا (شۆڕش و بەرەی کوردستانی) ئەیتوانی هەڵبستێت بە ڕێکخستنی جەماوەری پێنج ملیۆنەی کورد لە باشووری کوردستاندا و چەند بڕیارێک و کارێکی پێویست ئەنجام بدات تاوەکوو کاری بکردایەتەسەر خۆڕاگرتنی ڕاپەڕینەکە زۆربەی زۆری ناوچەکان بەبێڕکخستین و دەستوور و یاسا مانەوە و کورد واتەنی (هەریەک لە ئاوازێک دەیخوێند.) ئەمە جگە لەوەی کە کورد نەتەوەیەکە حەز بە دەستوور و یاسا ناکات چوونکە زۆربەی ئەو یاسا و دەستوورانەی کە حوکمی کوردی کردووە هەڵقوڵاوی ناخی داگیرکەر و بێگانەبوون و دووربوون لە هەموو داب و نەریت و خوویەکی نەتەوەیانەی کوردەوە. پاشان شۆڕش و بەرەی کوردستانینەک هەر ئەیدەتوانی بەڵکو شارەزا و پسپۆڕنەبوو لە حوکمی جەماوەرێکی وا فراواندا بۆیە جەماوەری کورد لە ڕاپەڕینەکەدا هەر بەبێ ڕێکخستنی تەواو و سیستمی سیاسی و کۆمەڵایەتی مایەوە، هەرچەندە چەند هەوڵێکی ڕێکخستنی جەماوەر لە لایەن بەرەی کوردستانییەوە درا بەڵام ئەو هەوڵانە زۆر سادەبوون و وەک پێویست نەبوون جگە لەوەی لە کاریاری ڕێکخستنی جەماوەر و شارەکاندا هەر دەستوور و یاسای بەعس بەکاردەهێنرا و تەنانەت هەمان ئەو کەسانەش پێی هەڵدەستان کەلەکاتی حوکمی بەعسییانداکارەکەیان بەو شێوەیە بوو. کاروباری ڕێکخستن لە لایەن بەرەوە درایە دەست ئەو کەسانەی کەتا دوێنێ بوو لە سەنگەری ناپاکیدا بوون، کە بووە هۆی دڵڕەنجانی جەماوەر و گوێ نەدان بەو فەرمانانەی کەلە لایەن ئەوکەسانەوە دەردەچێت.

5- ڕزگارکردنی شاری کەرکووک ڕاپەڕنی کوردی لەگەڵ ڕژێمدا یەکاڵاکردەوە بەهۆی گرنگی و پایەی ئەو شارەوە، بەڵام شۆڕش و بەرەی کوردستانی گرنگییەکی ئەوتۆی پێ نەداکە شایستەی شوێن و پایەی شاری کەرکووک و ناوچەکانی بێت شاری کەرکووک بەحوکمی ئەو نەوتە زۆرەی کە تێیدایە داگیرکەران هەمیشە گەورەترین حیسابیان بۆ کردووە و هەوڵی زیاتروزیاتر قایمکارییان تێداداوە لەبەر ئەوە لە ئەنجامی ڕزگارکردنی ئەو شارەدا چەکێکی بێشومارکەوتە دەست جەماوەر و هێزی پێشمەرگەی کوردستان کە زۆربەیان تانک و زرێپۆش و دژەئاسمانی و چەکی قورسی تر بوون تەنانەت فڕۆکەشیان تێدا بوو، شۆڕش هەڵنەسا بە گواستنەوەی ئەو چەکە قورسانە بۆ ناوچە عاسی و دوور لە شەرەکان و هەمووی لە شوێنی خۆیدا مانەوە و تەنانەت پاش هێرشەکەی داگیرکەر بۆ گرتنەوەی کەرکووک، هێزی پێشمەرگە ئەو چەکە قورسانەی تێک نەشکاند کە بەداخەوە هەر بەو چەکانە کەوتەوە گیانی شار و ناوچەکانی تری کوردستان.

پاشان درووست نەکردنی هێڵێکی بەرگریی بەهێز لە لایەن شۆڕشەوە وەک سنوورێک بۆ کوردستان لە باشووری کەرکووک دابووەهۆی ئەوەی کە ڕژێم لە زۆر لاوە بەئاسانی بێتە نێو سنووری ڕاپەڕینەکەوە و شاری کەرکووک بگرێتەوە.

6- نەگرتنی سەربازگەی (خالید)ی نێوان کەرکووک و تکرییت بووەهۆی ڕوخانی ورەی جەماوەری شۆڕشگێڕ و هێزی پێشمەرگە، لە کاتێکداکە چەندین هێرشی کرایە سەر و شەهید و برینداری زۆریشی تێدادرا.

7-هەر لە یەکەم ڕۆژی دەسپێکردنی ڕاپەڕینەکەوە جەماوەری کورد هەوڵی خۆچەکدارکردنی دا گەورە و بچوک خەریکی کێشکردنی چەک و تەقەمەنی بوون لە سەربازگەکانی دوژمندا، کەم کەسمان بەرچاو دەکەوت کە چەکی پێ نەبێت، چەکداریی جەماوەر بەو شێوەیە شتێکی ترسناکە و هۆیەکی سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکە بوو، بەمانای زۆربەی ئەو کەسانەی کە چەکدار بوون و خۆیان بە پێشمەرگە و شۆڕشگێر دەزانی لە ڕاستیدا وانەبوون و کەسانی سادە و بێ بیروباوەڕبوون بۆیە لە کاتی دژەهێرشە کانی بەعسدا هەموو چەکەکانیان فڕێدا و بەرەو ناوچە سنوورییەکان هەڵهاتن، جگە لەوەی کە هەر ئەو چەکە بێ بیروباوەڕە بوو زۆربەی فیشەک و تەقەمەنییەکانمانی لەدەستدا و بەهەق و بەناهەق دەکرا بەئاسماندا و شۆڕشیش وەک پێویست نەیتوانی ڕێیان لێبگرێت، تەقەی خۆشی و بەفیڕۆدانی فیشەک بارودۆخێکی زۆر ترسناکی لە نێو جەماوەردا درووستکردبوو کە سەدان کەس بەهۆیەوە شەهید بوون ئەو تەقە بێهودەیە گەیشتە ڕادەیەکی وا، کە هەر سەرلەبەیانیی 20-03-1991شاری کەرکووک ڕزگارکرا بەڵام لەبەر ئاپۆڕای جادە و کۆڵانەکان بەهۆی جەژنی نەورۆزەوە و بڵاوکردنەوەی ئەو هەواڵە مێژووییە مەزنە دواخرا و لەبەر پاراستنی ئاسایش و گیانی جەماوەر قۆناغ بە قۆناغ ڕزگارکردنی کەرکووک ئاشکراکرا کە چەندسەعاتی خایاند.
تەقەی خۆشی و بێهودەبووە هۆی بەفیڕۆدانی تەقەمەنییەکی زۆر کە هێزی پێشمەرگە لە کاتی بەرگریکردنی ناوچەڕزگارکراوەکاندا زۆر بە ئاشکرا پێیەوە دیاربوو، کەمی و نەبوونی تەقەمەنی بۆ بەرەکانی شەر بووەهۆی بەدەستەوەدانی زۆربەی ناوچەکان، کەواتە ئەو چەکە زۆرەی کە بەدەست زۆربەی زۆری جەماوەرەوە بوو چەکێکی بێ بیروباوەڕ بوو، بووەهۆی هەڵخستنی سێدارەیەکی مێژوویی بۆ خودی جەماوەری کورد کە ئەویش لە دەستدانی سەرکەوتنەکان و ڕاپەڕینەکە بوو.

8- لایەنەکانی بەرەی کوردستانی وەکوو پێویست هاوکاری و هاوئاهەنگی لە نێوانیاندا نەبوو، ڕاستە زۆربەی ڕەفتار و کارەکان بەنێوی بەرەی کوردستانییەوە بوو بەڵام بەداخەوە هەرلایەنێک بۆ بەرژەوەندیی تەسکی حیزبییانەی خۆی بوو، لایەنەکانی بەرەی کوردستانی لەجیاتی ئەوەی بێوچان و پێکەوە خەریکی دارشتنی نەخشەی سەربازی و ڕێکخستنی جەماوەربن، کەچی بەیەکگەیشتنی ئەو لایەنانە زۆرتر بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی نێوان خۆیان بوو بەتایبەتی دەبارەی دابەشکردنی تالانییەکانی ڕژێم، گرتنی ئوتومبیل و ئەم دەست و ئەو دەستکردنی و داواکردنەوەی، زۆربەی کاتی لایەنەکانی بەرەی کوردستانی

خەریککرد بوو، هێزی پێشمەرگە مەسەلە گرنگەکەی بیرچووبوەوە کە ئەویش پاراستنی سەرکەوتنەکان بوو.

9- ناوچەی خۆرهەڵات بەتایبەتی کوردستان لەبارەی شۆڕش و ڕاپەڕینەوە، بوونی پارتێکی پێشرەو و سەرکردەیەکی ڕەمز ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەر دەبێت تێیدا لەبارەی ورەی پێشمەرگە و ڕێکخستنی جەماوەرەوە و زۆر شتی تری پەیوەست بە شۆڕشەوە بۆ نموونە شۆڕشی ئەیلولی مەزن تەنها یەک پارت و یەک سەرکردە ڕابەرایەتیی دەکرد و ژمارەی هێزی پێشمەرگەش لە سەد هەزار تێپەری کردبوو لەگەڵ ئەوەشدا ئەوپەڕی دیسپلنی پۆڵایین لەنێوان ڕیزەکانی شۆڕشدا هەبوو. بەڵام بەرەی کوردستانی کە درەنگانێ لە دوای قۆناغی فرە حیزبییەوە درووست بوو نەیتوانی جێی ئەو پارتە شۆڕشگێڕە بگرێتەوە و نەبوونی سەرکردەیەکی گشتیی ئەوتۆش بووە هۆی ئەوەی کە پێشمەرگەی لایەنەکان تەنها پەیوەست بن بەلایەنەکانی خۆیانەوە، نەک بەرەی کوردستانی.

10- نەبوونی ئێزگە و ڕاگەیاندنێکی یەکگرتووی بەرەی کوردستانی تاوەکوو جەماوەری ئاڕاستە بکردایە و بەباشی ڕێکی بخستنایە ڕاستە مەودای ڕاپەڕینەکە زۆر کورت بوو بەڵام کاروباری ڕاگەیاندن و ڕای گشتی بڕبڕەی پشتی ڕاپەڕین و شۆڕشە لەو ماوەدا لایەنەکانی بەرەی کوردستانی نەیانتوانی چەند بڵاوکراوەیەکی وا دەربکەن کە ڕاپەڕینەکە زیاتر لەلای جەماوەر بەهادارتر ببێت و ببێتە هۆی باشتر ڕێکخستنیان.

11- بەعس هەر لە سەرەتای حوکمرانی و داگیرکاریی کوردستانەوە هەوڵی نەهێشتنی گوندەکانی کوردستانی داوە تاوەکوو جوڵە و ژیانی هێزی پێشمەرگە زەحمەتتر بکات و گوندەکانیش لە ئۆردوگا زۆرەملێکان کۆبکاتەوە و بە ئاسانی دەستیان بەسەردابگرێت، بۆ ئەم مەبەستە هەر لەدوای هەرەسەکەی شۆڕشی ئەیلولەوە ڕژێم بەنێوی پشتێنەی ئاسایشەوە تەواوی گوندەکانی ناوچە سنوورییەکانی هێنایە خوارەوە و خەڵکەکەشی لە نێو ئوردوگا زۆرەملێکاندا بەندەکرد ئەم ڕەفتارە گڵاوەی بەعس ناوەناوە هەر بەردەوام بوو تا لەکاتی ئەنفالە شومەکاندا تەواوی گوندەکانی کوردستانی تەخت کرد و زیانێکی کاریگەری گەیاندە خەڵکی کوردستان بەوەی کە سامانی ئاژەڵی و کشتوکاڵی لە ناوچەکاندا بنەبڕکرد و جووتیارانیش تووشی بێکارییەکی بە کۆمەڵ بوون جگە لەوەی کە هەڵسوکەوتی هێزی پێشمەرگەی کوردستان ببووەکارێکی ئاستەم و زۆر ناڕەحەت بە تایبەتی لە زستاندا.
نەهێشتنی گوندەکانی کوردستان زیانێکی نەتەوەیی زۆر گەورە بوو کە ئاکامی بێ دەرامەتی و بێ کاریی بۆسەر چەند ملیۆنێک لە خەڵکی کورد هێنا سەرباری ئەوەش نەبوونی ئەو گوندانە هۆیەکی گرنگ بوو بۆ سەرنەگرتنی ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان بە هۆی:

- ئەو گوندانە سەرچاوەی ئازوخە و دەرامەتی خۆشیان و شارەکانیش بوون بەنەمانی ئەو گوندانە سامانی کشتوکاڵی و ئاژەڵی کورد هاتەکزی و لەکاتی گەمارۆی ئابووریی هاوپەیمانەکاندا بەتەواوی بێ گوندی بە کوردستانەوە دیار بوو، بڵاوبونەوەی قاتوقڕی و گرانییەکەی کاتی ڕاپەڕینەکە دەگەڕێتەوە بۆ نەمانی گوندکانی کوردستان.

- ئەو ناوچانەی کە ڕژێم هێرشی بۆ دەکرد و دزەی تێدادەکرد بۆ ژوورەوە هەمووی چۆڵ و بێ ئاوەدانی بوون کە ئەگەر گوندەکان بمانایە، جەماوەری شۆڕشگێڕ و هێزی پێشمەرگەی کوردستان بە زووترین کات بە دەستپێکردنی ئەو هێرشانەیان دەزانی، زۆربەی زۆری هێرشەکانی ڕژێم کە کرایە سەر شارەکان تانزیک نەبووەوە نەدەزانرا، بەهۆی بێ گوندی و کاکی بەکاکیی ناوچەکانەوە. بەتایبەتی هێرشەکەی ڕژێم بۆ سەر شاری کەرکووک.
- بەهۆی ڕاپەڕینەکەوە بەشێکی زۆری خەڵکی کوردستان خەریکی گەڕانەوە و چاکردنەوەی گوندەکانیان بوون، کە ئەگەر گوندەکانیان بمایە ئەو خەڵکە سەرقاڵی ئەو کارانە نە دەبوون و باشترین یارمەتیی ڕاپەڕینەکە و شکاندنی هێرشەکانی ڕژێمیان دەدا.

12- بەرەی کوردستانی بەر لەوەی لەگەڵ جەماوەری کورد هەڵستێت بە ڕاپەڕینەکە و ڕزگارکردنی ناوچەکانی باشووری کوردستان بڕیاری ئاشتبوونەوە و لێخۆشبوونی بۆ تەواوی خۆفرۆشان و خیانەتکارانی خاک و نەتەوە دەرکیرد، ئەم بڕیارەی بەرەی کوردستانی هەرچەندە خۆی لە خۆیدا تاکتیکێکی سەرکەوتوو بوو زیاتر یارمەتیدەرێک بوو بۆ سەرکەوتنی ڕاپەڕینەکە، بەڵام هەرچی چۆنێک بێت سیخوڕی و خۆفرۆشی خیانەتێکی زۆر گەورەن و لێخۆشبوونیان کارێکی نارەوایە، لەئەنجامی ئەو بڕیارەی بەرەی کوردستانی کۆمەڵێکی زۆری پیاوخراپان و سیخوڕانی بەعس لە نێوجەرگەی ڕاپەڕینەکە و جەماوەردا مانەوە، کە باشترین تابوری پێنجەمیان بۆ بەعس درووستکرد و مشتەی نێو هەمانەکەی ناوچە ڕزگارکراوەکانبوون ئەو پیاوخراپانە بەداخەوە هەریەکەیان لایەنێک پەنای دابوون و داکۆکی و پاکانەیان بۆ دەکردن، هەرچی پڕوپاگەندە و قسەی خراپ و ڕوخێنەر هەبوو ڕژێم بەهۆی ئەوانەوە لەنێو جەماوەردا بڵاوی دەکردەوە کەبووە هۆی ڕوخانی مەعنەویاتی جەماوەر و خەڵکی شۆڕشگێڕ، پاشان لەکاتی دژەهێرشەکانیشدا لە هەموو کەس خراپتر کەوتنەوە گیانی جەماوەر و لە شارەکاندا دووبارە بوونەوە نۆکەرە لە جاران سوکترەکەی بەعس و ئەوپەڕی خراپەکارییان دەکرد لە شارەکاندا. ئێستا ئەوانە لە هەمووکەس سیخوڕترن چونکە دوای لێبوردنە گشتییەکەش و داگیرکردنەوەی شارەکان هەر وازیان لە جاشێتی و خۆفرۆشی نەهێنا.
دەرکردنی بڕیاری لێخۆشبوونی پیاوخراپان هەرچەندە سوودێکی گەیاندە ڕاپەڕینەکە بەڵام لەهەمان کاتیشدا ئەوپەڕی گورزی کوشندەی لە ڕاپەڕینەکە و هێزی پێشمەرگە وەشاند.

13- لایەنەکانی بەرەی کوردستانی لەکاتی چوونە نێوشار و شارۆچکە و ئۆردوگاکانەوە خەڵکێکی زۆری چەکداریان لە کەسانی بێ بیروباوەڕ و جاش و خۆفرۆش لەنێو ڕیزەکانی خۆیاندا جێکردەوە و شەرەفی پێشمەرگایەتیان پێدرا، کە بووە هۆی زڕانی نێوی پێشمەرگە و نارەزایی جەماوەر بەرانبەر بەو کارە هەروەها بووە هۆی درووستبوونی هەستێکی ناجۆر لە نێوان ئەو کەسانەی کە دەیان ساڵ بوو ئەم شاخ و ئەو شاخ و ئەمدیو و ئەودیویان دەکرد و هەڵگری ڕاستەقینەی نێوی پیرۆزی پێشمەرگەبوون و ئەو خەڵکە چەکدارەی کە تازە نێوی پێشمەرگەیان لە خۆیان نابوو هیچ جیاوازییەکیان لەگەڵ پێشمەرگەکۆنەکاندا نەدەکرا. نێو نووسینی ئەو چەکدارانە بۆ پێشمەرگایەتی بە خەروار بوو، بێ ئەوەی

بزانرێت ئەو چەکدارە ڕابردووی چیبووە و چی کردووە تەنانەت لەنێوان لایەنەکاندا وەکوو پێشبڕکێی لێهاتبوو، هەریەکەیان دەیویست ژمارەی چەکدارە بەنێو پێشمەرگەکانی خۆی لەوی دی زێتربکات و بووە هۆی زۆر و بۆریی هێزی چەکداری لایەنەکانی بەرەی کوردستانی زۆربەداخەوە.
لەکاتی دژەهێرشەکانی بەعس بۆ سەر ناوچە ڕزگارکراوەکان چەکدارە بەنێو پێشمەرگەکان زۆربەیان پشتیان کردە بەرەکانیی نەبەرد و هەڵهاتن و هەندێکی کەمیان مانەوە و شان بە شانی پێشمەرگە ڕاستەقینەکان شەڕیان دەکرد و ئەو پەیمانانەی کە ئەو چەکدارانە بە جەماوەر و بەرەی کورستانیاندا کە تا لە توانایاندا ببێت بەشەڕێێن نەیان بردەسەر و لە مەیدانی بەیەکدادانەکاندا پاشەکشەیان کرد و بوونە هۆی هێنانەخوارەوەی ورەی هێزی پێشمەرگەش.

14- دوور لە هەموو داب و نەریت و سرووشتێکی کوردەواری بەشێکی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان لەکاتی ڕاپەڕینەکەدا کەوتنە تاڵان کردنی دامەزراوە دەوڵەتی و نیمچە دەوڵەتییەکان کەجێی داخە لە بەها و شانوشکۆی کورد و ڕاپەڕینەکەی هێنایە خوارەوە و بووە هۆی بێ هیوایی بەشێکی جەماوەری ڕاستەقینە نەک هەر لە ڕاپەڕینەکە بەڵکو لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیش و ورەی جەماوەری بەردا و لە پیرۆزیی ڕاپەڕینەکەی هێنایە خوارەوە.

دەتوانین هۆیەکانی ئەو تاڵانکارییە بگەڕێنینەوە بۆ ئەم خاڵانە:

ا/ کینەی بیست ساڵەی جەماوەری خەڵک بەرانبەر ئەو دەزگا دەوڵەتی و بەعسییانە هێندە ئەستوور ببوو، لەکاتی ڕاپەڕینەکەدا بە هەموو هێزێکیانەوە دایان بەسەر ئەو دامەزراوانەدا و تاڵانیان کرد.

ب/ وێرانکردنی گوندەکان و بەندکردنی زۆربەی خەڵکی لە ئۆردوگاکاندا وماڵوێرانیی جەنگی ئێراق ئێران و گەمارۆی ئابووریی دەوڵەتانی هاوپەیمان و پاشان جەنگی کەنداو کە بووە هۆی داشۆرینی ئابووری و دەرامەتی تەواوی خەڵکی، هۆیەکی تری ئەو تاڵانوبڕۆیە بوو کە خەڵکی هێندە هەژار و بێ دەرامەت ببوو، هەڵسان بەوکارانە بە هیوای ئەوەی شتێک گوزەرانی خۆیانی پێ خۆش بکەن. جگە لەوەی کە ئەو تاڵانوبڕۆیە تەواوی دامەزراوە دەوڵەتی و خزمەتکارییە کانی نەگرتەوە بۆ نموونە زۆربەی قوتابخانەکان و بانکەکان و تەواوی نەخۆشخانەکان بەبێ دەستکاری وەکووخۆیان مابوونەوە، لە کاتێکدا کە لە ڕاپەڕینەکەی ئێراقیدا ڕەحم بە نەخوش و نەخوشخانەکانیش نەکرا و هەموویان تاڵانکران و سوتێنران.

ج/ ئەمانەی کە گوترا پۆزش هێنانەوە نییە بۆ ڕوودانی ئەو تاڵانوبڕۆیە، هەرچی چۆنێک بێت کارێکی ناکوردانە و دوور لە هەموو داب و نەریتێکی کوردەواری بوو، بەڵام نابێت ئەوەشمان لە یاد بچێت کە ئەو کار و کردەوە ناپەسەندانە ڕەنگدانەوەی ڕەفتار و پەروەردەی بیست ساڵەی شۆڤێنیستانە و کولتووری دواکەوتووانەی داگیرکەری بەعسییە عەرەبەکانە لە کوردستاندا.

15- لەسەر ئاستی نێوخۆیی (ئێراق)دا ڕاپەڕینەکەی ئێراق تەنها چەند شارێکی دیاریکراوی گرتەوە و نەیانتوانی وەکوو کۆمەڵانی خەڵکی باشووری کوردستان تەواوی ناوچەکان ڕزگاربکەن، ڕاپەڕینەکەی ئەوان تەنها ناوچە شیعەنشینەکانی گرتەوە و دووربوو لە سێ شاری گەورە و گرنگەوە کە بڕبڕەی پشتی بەعسییەکان بوو، لەوانە ناوچەکانی سەربە شاری موسڵ کە جگە لە هەندێک سەرپێچی و پشێوی کە کوردەکان پێی هەڵسان هیچ شتێکی ئەوتۆی تری تێداڕوونەدا و هەروەها هەردوو شاری (تکریت و بەغدا) کە دڵی حکومەتی بەعسییەکان بوون، جەماوەری ئەو دوو شارە نەیانتوانی یاخود نەیان ویست بەکاری ڕاپەڕین هەڵبسن و ببێتە هۆی ڕووخانی یەکجارەکی ڕژێم و ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی کوردستانیش بەتەواوەتی سەری بگرتایە.

بەشی حەوتەم

مەرگەساتی ئاوارەکان

هێزی پێشمەرگەی کوردستان لە ڕۆژی 3ی نیسانی 1991 پاشەکشەی لە شاری سلێمانی کرد، کە دوا شار بوو بە دەستەوە بدرێ. لە ترسی هاتەهاتەی دوژمن و ڕەفتارە دژبە مرویيەکانی بەعس، جەماوەر و خەڵکی بێ پشتیوانی کوردستان شار و شارۆچکە و ئۆردوگاکانیان بەجێ هێشت و ڕوویان کردە شاخ و کێوەکان و ناوچە سنوورییەکان تاوەکوو دەستی بەعس نەیانگاتێ و لە دەستی ڕەشەکوژیی بەعسیيان ڕزگار بن.
لە ئەنجامی بەدەستەوەدانی شارەکان و پاشەکشەی هێزی پێشمەرگە، ڕەوی ئاوارەکان بۆ شاخ و کێو و ناوچەسنوورییەکان دەست پێدەکات کە مەرگەساتی مەرگەساتەکانە و گەورەترین پاشاگەردانییە لە مێژووی کوردا.
جەماوەری کورد کاتێک لە شارەکان هاتنە دەرەوە، جەندرمەکانی (گاردی کۆماری - الحرس الجمهوري) و جاش-میلیشیای (مجاهدين خلق) کەوتنە دزین و تاڵانکردنی شارە کودەکان و زۆر بێشەرمانە دەستیان لە مومتەلەکاتی تایبەتیی خەڵکیش نەپاراست و پشتی زیل و ئوتومبیلە سەربازییەکانیان بەدەرگای ماڵە کوردەوە جووت دەکرد و تا دەرزییەکی بگرتایە تێیان دەپەستاوت، خۆ ئەگەر ئەو پشتگیرییە سیاسییە نێودەوڵەتییە نەبوایە بۆ ئاوارە کوردەکان، ئەوا هەروەکوو چۆن لەئەنفالەکاندا کورد، گوندەکانی لە دەست دا، لە سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکەشدا زۆربەی شار و شارۆچکەکانمان لە دەستدەدا و خەڵکەکەشی ئاوارە و پەڕیوەی دوور وڵات دەبوون.
لەکاتی هێرشی بەعس بۆ سەر شارەکان و ناوچە ئازادکراوەکان خەڵکێکی بێتاوانی زۆر بەهۆی تۆپباران و بۆردومانی فڕۆکەوە لە نێوچوون. بەتایبەتی هێرشەکانی ڕژێم بۆ سەرشاری کەرکووک و هەولێر کە ڕژێم زۆر بێ شەرمانە بە تۆپ و فڕۆکە کەوتە گیانی ئەو خەڵکەی کە دەیانویست بەرەو ناوچەسنوورییەکان ڕەوبکەن بەهۆی دژەهێرشەکانی بەعسەوە بۆ سەر ناوچە ڕزگارکراوەکان چەند ملیۆن خەڵکی کورد ئاوارەی کێوەکان و ناوچە سنوورییەکان بوون لە بەدبەختی کوردیشدا بەهاری 1991 تەڕوتووشترین بەهار بوو، ئەو باران و تەرزە و بەفرەی کە لەوماوەی ڕەوی ئاوارانەدا باریوە کەموێنە بووە، بەهۆی بێ نوایی و کەمیی یاخود نەبوونی شوێنی نیشتەنی لە دەرەوەی شارەکاندا، خەڵکی زۆر شەوانە و ڕۆژانە تا دەگەیشتنە سەر سنوور لەبەر ئەو باران و سەرمایەدابوون، بەبێ ئەوەی هیچکام لە پێویستییەکانی ژیانیان پێ بێت، جگە لە کەمی و یاخود نەبوونی ئازوخە و خواردەمەنی کە بووە هۆی بڵاوبوونەوەی برسێتییەکی ترسناک لەنێو ئاوارەکاندا کە چەندەها کەس لە برسان و لە سەرماندا مردن بەهۆی نەبوونی خۆراک و یاحود خواردەمەنی خراپ و نەبوونی شیر بۆ منداڵان، نەخۆشییە ترسناکەکانی وەک سکچوون و ڕشانەوە و گرانەتا و چەندان نەخۆشیی درمی تر لەنێو ئاوارەکاندا بڵاوبووەوە کە بووە هۆی لەنێوچوونی هەزاران کەس لە خەڵکی، بەتایبەتی منداڵانی کورد کە بەو سەرما و بێ شیر و خواردن و بێ دەرمانییە ژمارەیەکی زۆریانمان لە کیس چوو، هەر لە شوێنی خۆیاندا نێژران ئەو ئاوارانە زۆربەیان ڕوویان دەکردە سنوورەکانی

ئەودیوی ئێران و تورکیا کە هێندە زۆر بوون نە یارمەتیی دەوڵەتان و نە خاچی سوریش دەرۆستیان نەدەهات، یارمەتیی ئاوارە کوردەکان لە پێشدا دواکەوت و ڕێژەیەکی کەم بوو بەتایبەتی لە ڕێگای دەوڵەتی ئێرانەوە، بەڵام بە هۆی بوونی هێزی هاوپەیمانەکان لەسەر خاکی تورکیا و باکووری کوردستان یارمەتی ئاوارەکانی هەرێمی بادینان گەلێک باشتر بوو.
سەرباری ئەو هەموو پاشاگەردانی و ماڵوێرانی و تاڵانوبرۆ و برسێتی و نەخۆشی و قاتوقرییەی کە بەسەر کوردا هات، نووشستی ڕاپەڕینەکە و ڕەوی ئاوارەکان بووەهۆی ئەوەی کە جەماوەر بەتەواوەتی لە شۆڕش و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد نائومێد بێت، و زۆربەی خەڵک بەیەکجاری ماڵوحاڵی خۆی بەجێ هێشت و بەرەو ئەودیوی سنووره دەستکردەکانی وڵاتەکەی بەڕێ کەوتن.
هەر لە سەرەتای داگیرکردنەوەی ناوچە ڕزگارکراوەکان و دەستپێکردنی ڕەو و مەرگەساتی ئاوارەکان، ڕای گشتیی جیهان خێرا کەوتە خۆیی و شانبەشانی سیاسەتی نێودەوڵەتی داکۆکییان لە ئاوارەکان کرد زۆربەی وڵاتان کەوتنە ناردنی یارمەتی بۆ ئاوارە کوردەکان، ڕژێم بەهۆی ئەو ڕەفتارە دڕندانەیەوە ڕووبەڕووی گوشارێکی تری نێودەوڵەتی بووەوە و ناچار هێرشەکانی خۆی بۆ سەر ڕەوی ئاوارەکان کەمکردەوە، هێزی پێشمەرگەی کوردستان توانی لە دوو بەرەی نەبەردی گەورەدا بەتەواوەتی بەر بە دژەهێرشەکانی ڕژێم بگرێت لەهەردوو ناوچەی کۆڕێ و ئەزمەردا. پاشان هێزی پێشمەرگە کەوتەوە ڕێکخستنی ڕیزەکانی خۆی، چەند هێرشێکی سەرکەوتووی کردە سەر هێزەکانی ڕژێم. حکومەتی بەعس لە باشووری کوردستاندا ڕووبەڕووی هێزی پێشمەرگە و لە دەرەوەشدا ڕووبەڕووری گوشاری نێودەوڵەتی بووەوە، بۆیە هەر لەو مانگەدا، نیسانی 1991 ئامادەیی خۆیی پیشاندا بۆ گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی کوردستانیدا و بەرەسمی تەقە لەنێوان هەردوولادا وەستێندرا و بەدەستپێکردنی گفتوگۆی نێوان ڕژێم و بەرەی کوردستانی کۆتایی بە ڕاپەڕینەکە و ڕەوی ئاوارەکان هات.

(سوودەکانی ڕەو و مەرگەساتی ئاوارەکان)
مەرگەساتی ئاوارە کوردەکان هەرچەندە بووەهۆی تاڵانوبرۆی ماڵ و سامانی خەڵکی لەلایەن سوپای (عروبة)وە و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی و برسێتی و شەهید بوونی هەزاران منداڵ و ئافرەت و پیری کورد، بەڵام لە هەمانکاتیشیدا سوودێکی گەورەی گەیاندە بزووتەوەی ڕزگاری خوازانەی کورد لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، تەنانەت هێندێک لە چاودێرانی سیاسیی کورد و ناکورد ڕەوی ئەو ئاوارانە لە خودی ڕاپەڕینەکە بە گرنگی دادەنێن.
دەتوانین ئەو سوودانەی کە مەرگەساتی ئاوارەکان گەیاندییە کورد و بزورتنەوە ڕزگاریخوازانەکەی لەم خاڵانەدا کۆیانبکەینەوە:

1- نارەزایی ڕای گشتیی جیهانی گەیشتە ئەوپەڕی و هەست و سۆزی تەواوی جیهان بەلای کورددا جووڵا و، هێندەی تر مرۆڤایەتی، سەدام و بەعسیان ناسی و دژی وەستانەرە، ڕۆژنامە و ئیزگە جیهانییەکان لەو ڕۆژانەدا تەنهائیشییان لەسەرنووسین و باسکردنی ئاوارە کوردەکان بوو.

2- مەسەلەی ئاوارەکان و کێشەی کورد خرایە سەر مێزی ڕێکخرای نەتەوە یەکگرتووەکان و سیاسەتی نێودەوڵەتی بۆ یەکەمجار لە مێژووی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورددا نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیارێک لە بەرژەوەندیی دەربکەن کە ئەویش بڕیاری ژمارە (688)ە و بەپێی ئەو بڕیارە سکرتێری نەتەوە یەکگرتووەکان (خافێر پێرێز دی کویلار) نوێنەری خۆی (صدرالدین ئاغاخان)ی نارده کوردستان و ناوچەی ئاوارەکان، تاوەکوو ئەو ئاوارانە بخرێنە ژێر چادێری نێودەوڵەتییەوە و شوێنی نیشتەنی و خۆراک و کەرەستەی پزیشکی و پێداویستییەکانی تری ژیانیان بۆ ئامادەبکەن، هەروەها درووستکردنی چەندەها چادرگە بۆ ئاوارەکان هەرلە ناوچەکانی باشووری کوردستاندا بەتایبەتی ئەو ناوچانەی کە دەکەونە باکووری هێڵی (36)ی پانییەوە، کە دووبارە دەکەونە ژێر ڕکێفی نێودەوڵەتییەوە بەمانای کێشەی کورد ڕوخسارێکی نێودەوڵەتیی وەرگرت و هەرچەندە ئەو بێگانانەش بەرژەوەندیی تایبەتیی خۆیانیان لە ناوچەکەدا هەیە، بەڵام داگیرکەر تاداگیرکەر جیاوازیی هەیە، بەدبەختیی کورد لەوەدایەکە دوژمنان و داگیرکەرانیشی لە خۆی نەزانتر و دواکەوتووترن ناوچەکانی سەر و هێڵی (36)ی پانی هەرچەند، دەکەوێتە ژێر دەستەڵاتی نێودەوڵەتییەوە و ئەوانیش هەر داگیرکەرن بەڵام هیچ نەبێت زۆر لە داگیرکەرە کلاسیکییەکانمان زانا و پێشکەوتووترن و ڕەنگدانەوەی باشتریشی دەبێت لەسەر ئاستی کوردستان.

3- بەهۆی ڕەو و مەرگەساتی ئاوارەکانەوە، هەزاران ڕۆژنامەنووس و پەیامنێری ڕادیو و تەلەفزیۆنە جیهانییەکان ڕوویان کردە کوردستان و شەن و کەوێکی بارودۆخە سیاسی و ئابووریی و کۆمەڵایەتییەکانی ناوچەکان و خەڵکی کوردیان کرد کە بووەهۆی زێتر ناسینی کورد بە مرۆڤایەتی و جگە لەوەی کە ئەو ڕۆژنامەنووسانە زۆر بەتێر و تەسەلی ڕەفتارەکانی ئێستا و ڕابردوی داگیرکەریان گەیاندە ڕای گشتیی جیهان و هەڵسان بەئەنجامدانی هەزاران ڕووبەڕوو لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی کورد کە زێتر بووە هۆی ڕیسواتر بوونی بەعسییە داگیرکەرەکان.

4- لە ئەنجامی ڕەوی ئاوارەکاندا بۆ ناوچە سنوورییەکان زێتر لە دوو ملیۆنی کورد سنووریان بڕی و بوونە میوانی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان لە هەردوو هەرێمی باکوور و خۆرهەڵاتیدا. خەڵکی ئەو ناوچانە وەک نەریتی کوردانەیان هەڵسان بەیارمەتی و کۆمەک و پەنادانی هاوزمانەکانیان لە هەرێمی باشووری وڵاتەکەیاندا بەشێوەیەک کە خۆیانیان بە خانەخوێ نەدەزانی لە ئاستی هاوزمانە ئاوارەکانیاندا، ئەو ڕەفتارەی خەڵکی کورد لە هەرێمەکانی تری کوردستاندا بووەهۆی زێتریەکانگیربوونی نەتەوەییانەی کورد و بەرزبوونەوەی ئاستیی کوردایەتی لە سەرتاسەری کوردستاندا، هەروەها تێکەڵاوی خەڵکی هەرێمەکان و یەکترناسینییان سوودێکی گەورە دەبەخشێت بە بیر و بزوتنەوەی کوردایەتی.

بەشی هەشتەم

ئەو ئەزموون و پەندانەی کە دەتوانین لە ڕاپەڕینەکە وەری بگرین

ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان و مەرگەساتی ئاوارەکان تا ڕادەیەک بەوەستاندنی تەقە لەنێوان بەرەی کوردستانی و داگیرکەری بەعسدا کۆتایی هات.
خودی ڕاپەڕینەکە و هۆیەکانی هەڵگیرسانی و سەرنەکەوتنی و پاشان ڕەوی ئاوارەکان، گەورەترین پەند و ئەزموونی سیاسی و سەربازی بوو بۆ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد.
کورد و بزووتنەوە ڕزگاریخوازانەکەی پاشەڕۆژی دەتوانێت ئەم سوودانە لە ئەزموونی ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991ی باشووری کوردستان وەربگرێت:

1- شۆڕش و بزووتنەوەی دوور لە جەماوەر وەکوو لەشێکی بێگیان وایە و لە ماوەیەکی کەمدا دەڕزێت و خۆی ناگرێت.

2- دوژمن چەند بەهێزبێت، ناتوانێت بەرانبەر ئیرادە و بیری نەتەوایەتی خۆی ڕابگرێت.

3- خۆفرۆشان و ناپاکان، دەبێت بەسزای ڕەوای خۆیان بگەیەنرێن و شۆڕش نابێت بەهیچ شێوەیەک و لە هیچ هەلومەرجێکدا پشتیان پێ ببەستێت.

4- شۆڕش نابێت بە هێز و میلیشیا هەلپەرستەکان پشتببەستێت، چوونکە ئەوانە لەگەڵ ڕۆژ و بەرژەوەندیدان. هەرکاتێک لەگەڵ شۆڕشدا هەڵیان نەکرد و لە بەرژەوەندییاندانەبوو پشت دەکەنە شۆڕش گەر لە تەنگانەترین کاتشدابێت.

5- دامەزراندنی لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان پێویستییەکی مێژوویی گرنگە بۆ کورد، چونکە هەمیشە دەزگایەکی پێویست بووە بۆ شۆڕش و بزووتنەوە ڕزگاریخوازانەکەی، بەتایبەتی بۆ ڕاپەڕینەکەی بەهاری1991، دامەزراندنی ئەو دەزگایە لە ئێستا و دوارۆژدا هەرچەند، زۆر درەنگە، بەڵام کورد واتەنی (زیان لە نیوەی بگەڕێتەرە باشترە.) و ئەگەر هەوڵی بۆ بدرێت ئەوا گوڕوتینێکی تر دەبەخشێتە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد لە پاشەڕۆژدا.

6- چەکدار بوونی بەرفراوانی خەڵک، کارێکی زیانبەخشە ئەگەر ڕێکخستن و دیسپلینێکی بەهێزی لەنێودا نەبێت، بە زیانی شۆڕش و ڕاپەڕینەکان دەشکێتەوە.

7- پارت و کۆڕوکۆمەڵ و لایەنەکانی بەرەی کوردستانی پێویستە هاوکاری و هاوئاهەنگیی زێتری یەکتر بکەن بەتایبەتی لە هەلومەرجە ناسکەکاندا ئەگینا بەرپرسیاری کورد و مێژوو دەبن.

8- ڕێکخستنی پۆڵایین دڵ و گیانی شۆڕش و ڕاپەڕینە، گوێ پێنەدانی و فەرامۆشکردنی دەبێتە هۆی تێکچوونی شیرازەی شۆڕش و ڕاپەڕینەکە، ئەو لایەنانەی کە ڕابەرایەتیی شۆڕشێک یاخود ڕاپەڕینێک دەکەن بەهۆی ڕێکخستنی بەهێزەوە دەتوانن جەماوەر ئاڕاستەی ویست و خواستەکانیان بکەن و شیرازەی بارودۆخیش لە دەستی خۆیاندا بێت.

9- ڕاگەیاندن بە هەموو جۆرەکانییەوە، پێویستی شۆڕش و ڕاپەڕینە، دەبێت گرنگییەکی زۆری پێبدرێت، چوونکە دەبێتە هۆی ڕێکخستنی لەشکری شۆڕشگێریش و جەماوەریش.

10- درووستکردنی هێڵی بەرگری دوای ڕزگارکردنی هەر ناوچەیەک کارێکی پێویستە و لە مەترسی داگیرکردنەوەی ئەو ناوچەیە دووری دەخاتەرە.

11- هەوڵدان بۆ ئاوەدانکردنەوەی شار و شارۆچکە و بەتایبەتی گوندەکانی کوردستان پێویستییەکی مێژووییە بۆ سەرکەوتنی شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی دوا ڕۆژی کورد.

12- دەزگا و کەلوپەلە دەوڵەتییەکان موڵکی جەماوەرن تاڵانوبڕۆیان لەلایەن خەڵکەوە، دزییەکی ناڕەوایە و لە جەماوەر دەکرێت.

13- دەست تێوەردانی هەر دەوڵەتێکی داگیرکەر و دوژمن بە کورد لە شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی، دەبێتە هۆی تیکچوونیان و دەبێت ڕێیانپێ نەدرێت.

14- تاکە ڕێگا بۆ چارەسەری کێشەی کورد (مافی دیاریکردنی چارەنووسە) بەمانا فراوانەکەی واتە دامەزراندنی کیانێکی سەربەخۆ.

15- گەورەترینی ئەو سوودانەی کە دەبێت کورد لە ڕاپەڕینەکەی بەهاری1991 ببینێت ئەوەیە کە، چارەسەری کێشەی کورد بەو شێوەیەی کە کورد دەیەوێت، پێویستە دژی بەرژەوەندیی سیاسەتی نێودەوڵەتی نەبێت، با شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی کورد بگاتە ئەو ئاستەی کە تەواوی کوردستان ڕزگار بکات بەڵام ئەگەر ئەو ڕزگارییە لەلایەن دەوڵەتانەوە پشتگیریی لێ نەکرا کورد ناتوانێت پارێزگاری ئەو سەرکەوتنانەی بکات. لەبەرئەوە پێویستە تەواوی پارت و ڕێکخراوە کوردستانییەکان لەمەودوا کارێکی وا بکەن کە زێتر دەم لە سیاسەتی نێودەوڵەتییەوە بدەن و هەوڵی درووستکردن و سەلماندنی پێناسی

کوردەواری بدەن لە جیهاندا و بۆ سیاسەت و هاوسەنگیی نێودەوڵەتی ڕوونبکەنەوە کە (مافی چارەی خۆنووسین) بۆ کورد دژی بەرژەوەندییەکانیان ناوەستێتەوە.

ئەنجام

کوردستان، هەر لە دوای ڕووخانی دەوڵەتی مادەوە، بووەتە جێگای ململانێی داگیرکەرانی دراوسێی و ئەو شەڕ و شۆڕانەی نێوان زلهێزەکانی دەوروبەری کوردستان هێزکارێکی خراپی کردەسەر پارچەپارچە و کاول بوونی کوردستان بۆیە کورد لە دوای ڕوخانی دەوڵەتەکەیەوە نەیتوانی کیانێکی سەربەخۆ بهێنێتەدی، زێتر لە دوو هەزار و پێنج سەد ساڵە ئەم داگیرکارییە بەردەوامە و کورد لە هیچ کات و شوێنێکدا ملی بۆ نەداوە، بەتایبەتیی لە هەردوو سەدەی نۆزدەیەم و بیستەمدا کە خەباتی ڕزگاریخوازانەی کورد چووە قۆناغێکی ترەوە و دەیان شۆڕش و ڕاپەڕینی خوێناوی دژی داگیرکەران بەئەنجام داوە.

پاش وەستانی جەنگی ئێراق ئێران و دەستپێکردنی قۆناغی نائومێدی لەنێو بزووتنەوەکەماندا، ڕژێمی بەعس خۆی تووشی جەنگێکی نابەرانبەر کرد لەگەڵ هێزە نێودەوڵەتییەکاندا بەهۆی داگیرکردنی کوەیتەوە. ئەو جەنگە بووەهۆی لاوازبوونی ڕژێم و کۆمەڵانی خەڵکیش لە باشووری کوردستاندا، سوودیان لەم هەلە بینی و بەیارمەتی هێزی پێشمەرگەی کوردستان هەڵیانکوتایە سەر مۆڵگەکانی بەعس و تەواوی شارەکان و زۆربەی زۆری ناوچەکانی باشووری کوردستانیان ڕزگارکرد، ئەو ڕاپەڕینە گوڕوتینێکی تایبەتی و مەزنی دایە بزووتنەوە ڕزگاریخوازانەکەی نەتەوەکەمان بەهۆی ئەو سرووشتە تایبەتیيانەی کە باسکران.

ڕاپەڕینەکەی ئێراق لەپێش ناوچەکانی کوردستان بەرپابوو، بەڵام ڕادەی ڕێکوپێکی و فراوانیی نەدەگەیشتە ڕاپەڕینەکەی کوردستان بۆیە ڕژێم توانی هەر زووبەزوو ئەو ڕاپەڕینە سەرکوت بکات و کارێکی گەورەشی کردەسەر ڕاپەڕینەکەی باشووری کوردستان.

پاش کوژانەوەی ڕاپەڕینەکەی ئێراق، ڕژێم بە هەموو هێزێکییەوە هێرشی هێنایە سەر باشووری کوردستان و هەموو شارە گەورەکانی گرتەوە و لە ئەنجامدا زیانێکی زۆر لە کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان کەوت، هۆیەکانی سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکەم گەڕاندوەتەوە بۆ هۆیە دەرەکییەکان و نێوخۆییەکان.

بەهۆی گرتنی شار و شارۆچکەکانەوە خەڵکیکی زۆر ئاوارەی شاخ و کێو و ناوچە سنوورییەکان بوون و هەزاران مرۆڤی کورد بە هۆی سەرما و برسێتی و نەخۆشییەوە لەنێو چوون، بەڵام ڕەو و مەرگەساتی ئەو ئاوارانە سوودێکی گەورەی گەیاندە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد بەوەی کە کێشەی کورد بووە نێودەوڵەتی و گەیشتە ڕادەیەکی وا کە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بە بڕیارێک پشتگیری لەو ئاوارە کوردانە بکات و کوشارێکی نێودەوڵەتی بکەوێتە سەر ڕژێمی بەعس.

ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991 و سەرکەوتنی کورد تێیدا شتێکی گرنگ بوو، بەڵام لەو گرنگتر پارێزگاریکردنی ئەو سەرکەوتنانە بوو کە بەداخەوە ئەوەمان بۆ نەچووەسەر، لە سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکەوە کورد دەتوانێت پەند و ئەزموونێکی زۆری لێ وەربگرێت کە گرنگترینیان گرنگیدانە بە سیاسەتی نێودەوڵەتی و ڕاکێشانی ڕای گشتی جیهانە بەلای خۆماندا بەو هیوایەی کە شۆڕشی کورد بتوانێت بەوکارانە هەڵبستێت و ئەو هەڵانەی کە لە ڕاپەڕینەکەی بەهاری 1991دا ڕوویدا، لە ڕاپەڕینەکانی پاشەڕۆژماندا دووبارە نەبێتەوە، تاوەکوو کوردیش وەکوو تەواوی نەتەوەکانی دیکە بتوانێت بە مافی چارەی خۆنووسینی بگات کە ئەویش دامەزراندنی کیانێکی سەربەخۆیە.

دوا وته لێرەداکە ئەمەوێت بیڵێم ئەوەیە کە (من بەمەبەستەوە بە دەستپێکردنی گفتوگۆی نێوان بەرەی کوردستانی و داگیرکەری ئێراق باسەکەمم پچراندوە و چیدی باسی هیچ شتێکی دیکەم نەکردووە چونکە هەموو ئەو ڕووداوانەی کە لە دوای گفتوگۆکەوە ڕوویدا دەستکرد و ڕەنگدانەوەی ئەو گفتوگۆیەن کە خۆی لە خۆیدا باسێکی جیاوازە و دەبێت بەتایبەتی لە سەری بنووسرێت).
بەڵام دەڵێم چ دەبوو ئەگەر ئەو گفتوگۆیە نەهاتایەتە بوون. لە جیاتی مانگێک شەش تا حەوت مانگ زێتر لە سێ ملیۆن مرۆڤی کورد بەو چیا و چۆڵانەوە بمانایەتەوە ئایا ئەوە زێتر خزمەتی کێشەکەمانی نەدەکرد؟ بەو ماوەیە لەوانەبوو هەر هەزار کەسێکی ترمان لەکیس بچوایە نەوەکوو ئەو برسێتی و بێ دەرامەتییەی ئێستای کوردستان کە بەجارێک شیرازەی کوردەواری تێکداوە و بەداخەوە لەسەردەریایەک نەوتین زستانان لە سەرمادا دەمرین.

تێبینی: ئەم نووسینە بە ماوەیەکی کورت لە دوای ڕاپەڕینەکە و هاوکات لەگەڵ ڕەوی ئاوارەکاندا نووسراوە، خۆ ئەگەر هەر لەو ماوەیەدا بە چاپ بگەیەنرایە کاری خۆی باشتر دەکرد و هەرچەند لایەنێکی سیاسی و پیشەیش بەڵێنی چاپکردنیان بە نووسەردا! بەڵام بەداخەوە ئەنجامی چاپکردنەکەی بەم شێوەیە شکایەوە کە دەیبینن.

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە.

زۆر سوپاس بۆ کاک هۆشیار کە لە دەرهێنانی چاپی یەکەمی بەرگی ئەم کتێبەدا یارمەتییدام.

AN INVESTINGATION OF THE INSURRECTION OF SOUTH KURDISTAN IN SPRING 1991

By Hawreh Bakhawan
1991

لێکۆڵینەوەیەک

لەسەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری ١٩٩١ ی

باشووری کوردستان

نووسینی

هاوڕێ قادر ڕەسوڵ

AN INVESTIGATION OF THE INSURRECTION OF SOUTH KURDISTAN IN SPRING 1991.

WRITTEN BY

HAWREH KADIR RASUL

NETHERLAND • Groningen • 1994

کوردستانێکی ئازاد — گەلێکی یەکسان

بەڕێز /

سڵاوی ئازادی و یەکسانی .... بە ئیوارەی سەرفرازی کورد .
ڕۆژی شەممە ڕێکەوتی ٢٠/٧/١٩٩١ کاتژمێر ٦/٥ ی دایینە ئیوارە کۆبونەوەیەک بۆ
دابوونی پەڕەی بەرگەسە (دایکی قادر ڕەسوڵ) ساز دەکرێت لە باخچەی گشتی ،
کە بریتی یە لە (لیکۆڵینەوەیەک لە سەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری ١٩٩١ ی باشووری
کوردستان) . هاتنتان مایەی شانازیمانە .

لەگەڵ ئەوپەڕی ڕێزماندا
دەوڵەتێک بۆ کورد

پارتی سۆسیالیستی کورد
پاسۆک
سەرکردایەتی [illegible]
لیژنەی [illegible] ناوەندی

PASOK

یادی ڕاپەرینە مەزنەکەی بەهاری ساڵی ١٩٩١

ڕۆژی ٧ ی مارتی ١٩٩١ ، گەلی کورد لە باشووری کوردستان هەستا بە گەورە ترین ڕاپەرین ، بوو بە هۆی ئازاد کردنی بەشێکی گەورە ی باشووری کوردستانی داگیر کراومان ، باش سێ هەفتە ڕە وە کۆچیە سێ ملیونیە بەناوبانگە جیهانیەکەی کوردستان روویدا!!!

بۆ یادکردنەوە ی ئەو ڕۆژە مەزنە پیرۆزە و باسکردنی ئەو روداوە گرنگانە ، یانەی کوردی « میدیـــا » کۆڕێک ساز دە کات بۆ بەڕێز (هاوڕێ قادر رە سول) کە لە نزیکەوە روداوە کانی دیوە و تۆماری کردون و بە شێوە ی لێکۆلینەوە یەک پێشکەشمانی دە کات. ئەم لێکۆلینەوە یە بە ناونیشانی (ڕاپەرینی بەهاری ١٩٩١ ی باشووری کوردستان) ە.

بە ئامادە بونی هەموو خوشک و برایەکی بەڕێز شادمانین

<u>ڕۆژی:</u> یەکشەمە ڕێکەوتی ٧ ـ ٣ ـ١٩٩٣
<u>کاتژمێری:</u> ٢ ی پاش نیوە رو
<u>شوێن:</u> هۆڵی یانەی « میدیـــا » لە ئەمستردام
<u>ناونیشان:</u> Pieter Nieuwlandstraat 95

<u>بۆ گەیشتن:</u> بە ترامی ژمارە ٣ ، ٦ ، ١٠ ، ١٤
بە پاسی ژمارە ٢٢ ، ٣٧ ، ٦٩ ، ١٦٩

دە ستەی بەڕیوە بەری
یانەی کوردی میدیـــا لە هۆڵەندا

OERDICSHE VERENIGING
IN AMSTERDAM 'MIDIA'
POSTBUS 75562
'070 AN AMSTERDAM